

DECRETUM XI

**Hec pars continet¹ de incantatoribus, de auguribus², de³ divinis,
de⁴ sortilegis, de⁵ sortiariis, et variis illusionibus diaboli, et de singulorum
penitentia⁶**

1*

⁷*Decretum Gregorii iunioris*

Si quis hariolos, aruspices, vel incantatores observaverit, aut philacteriis usus fuerit, anathema sit.

(*Greg. 3 c. 12 suorum decretorum, in conc. Romano I*) BD 10.23; Ctp 1.56.1b] IP 8.61 (26. q. 5, c. Si quis hariolos.)

¹ Hec pars cont. CRPS; Hec undecima pars cont. P²VM; Hec pars undecima cont. BH; *om. Fr*

² de auguribus CRBSFr; de auribus PV; haruspibus M; *om. H*

³ de CPBSFr; *om. M*

⁴ de CPBSFr; *om. M*

⁵ de CPBSFr; *om. M*

⁶ M *adds capitulatio 1-106.*

⁷ Ne quis ariolos, haruspices vel incantatores observet *add. as rubric M*

2*

¹*Anciranum concilium, cap. 24*²

Qui divinationes expetunt, et morem gentilium subsequuntur, vel in domos suas huiusmodi homines introducunt, exquirendi aliquid arte magica, aut experiendi³ causa sub regula quinquennii iaceant secundum gradus penitentiae definitos.

BD 10.5, cf 11.33A below] IP 8.62 (26, q. 5, c. Qui divinationes.)

¹ De eadem re. *add. as rubric M*

² Anc. - 24 (23 H) CPBHA; S *damaged*; Ex Ancyranensi concilio cap. 23 M

³ experiendi CPBS; expiandi M

3*

¹*Laodicense*² *concilium, cap. 36*

Non oportet sacris officiis deditos vel clericos³, magos aut incantatores existere, aut facere philacteria, quae animarum suarum vincula comprobantur.

Vers. Dion. c. 36 [EOMIA ii.1, 373] (et concil. Agath. c. 68, = vers.Hisp.)] IP 8.63.(26, q. 5, c. Non oportet.)

¹ Ne clerici incantatores sint *add. as rubric M*

² Laod. CPBSHA; Ex Laodicensi M

³ *corr. fr. cleros S*

4*

¹*Agatense concilium, cap. 39*

Aliquantum clerici sive laici student auguriis, et sub nomine fictae religionis per eas, quas sanctorum sortes vocant, divinationis scientiam profitentur, aut quarumque²

¹ Quid agendum sit de sortilegis. Ex *add. M*

² quarumque CRPVB; quarumcumque SM

scripturarum inspectione futura promittunt. Hoc quicumque clericus aut laicus detectus fuerit vel consulere vel docere, ab ecclesia habeatur extraneus.

(cap. 42, et Venet. c. 16). Ctp 2.28.41] IP 8.69 (26, q. 5, c. Aliquantii.)

5*

¹Toletano concilio, cap. 30

Si quis episcopus, aut presbiter, aut diaconus, vel quilibet ex ordine clericorum aruspices aut hariolos, aut certe augures vel sortilegos, vel eos qui profitentur artem magicam, aut aliquos eorum similia² exercentes consuluisse fuerit deprehensus, ab honore dignitatis sue depressus³, monasterii curam excipiat, ibique perpetue penitentiae deditus scelus admissi sacrilegii solvat.

(conc. Toleta, IV, c. 28). Ctp 2.37.9] IP 3.169, 8.64 (26, q. 5, c. Si quis episcopus.)

¹ De poenitentia clericorum qui augures consuluerint. Ex add. M

² [sublimia, habet codex conc.] add. M²

³ depressus CPBS; depositus M

6*

¹Ambrosius super epistolam primam ad Corinthios

Spiritus mundi hic est, per quem corripuntur² phanatici qui sine Deo sunt. Est enim inter mundanos spiritus potior; unde solet coniecturis que mundi sunt divinare, quem Pythonem appellant. Hic est qui per verisimilia fallitur, et fallit, hic est qui per Sibillam locutus est sensum nostrorum secutus, locum volens inter celestes habere.

(ad cap. II) CB Varia IC 74a*

¹ De Pythonico spiritu add. as rubric M

² [arripiuntur] add. M²

7*

¹Zacharias Bonifacio episcopo

De Kalendis Ianuariis², vel ceteris auguriis, philacteriis, et incantationibus, vel aliis diversis observationibus, que gentili more observari dixisti apud Beatum Petrum apostolum, vel in urbe Roma, hoc et nobis et omnibus Christianis detestabile et perniciosum esse iudicamus.

(epist. ult.) CB Bon. 8d

¹ De Calendis vel auguriis non observandis add. as rubric M

² -ariis CPBSM; -arii RH

8*

¹Leo IV episcopis Britannie

Sortes quibus vos cuncta in vestris discriminatis provinciis, nichil aliud quam quod alii patres damnaverunt, divinationes et maleficium esse decernimus. Quam ob rem volumus illas omnino damnari, et ultra inter Christianos nolumus nominari, et ut abscondantur sub anathematis interdictu prohibemus.

CB Leo IV 18m; Ctp 1.60.10] IP 8.70

¹ De maleficis damnandis add. as rubric M

9*¹*Hieronimus super Iesu Nave, homilia 7*

Illi, qui cum Christiani sint, solemnitates gentilium celebrant, anathema in ecclesiam introducunt. Et qui de astrorum cursibus vitas hominum et gesta perquirunt; qui volatus avium, et cetera huiusmodi, que in seculo prius observabantur inquirunt, de Iericho anathema inferunt in ecclesiam, et polluunt castra Domini, et vinci faciunt populum Dei.

(*Id habet Origenes, interprete Hiero. circa med.*)

¹ De his qui cursus astrorum et volatus avium observant *add. as rubric M*

10*¹*August. lib. questionum super Deuteronomium, cap. 19*

Intelligi voluit Dominus etiam illa que a divinantibus non secundum Deum dicuntur; si acciderint que dicuntur, non accipienda sic ut fiant que precipiuntur ab eis, aut colantur que coluntur ab eis.

(*in cap. 13 Deuter.*) Ctp 3.21.1

¹ Non credendum his qui non secundum Dominum divinant *add. as rubric M*

11*¹*Conc. IV, Carthag. cap. 57*

Clericus maledicus, maximeque in sacerdotibus cogatur ad postulandam veniam. Si noluerit, degradetur, neque unquam ad officium absque satisfactione revocetur.

Ctp 2.18.56] (*Dist. 46, c. Clericus maledicus.*)

¹ De depositione clerici maledici. Ex *add. M*

12**Eliberritanum concilium*¹

Si quis maleficio interficiat² aliquem, eo quod sine idololatria perficere non potuit scelus, nec in finem³ percipiendam esse⁴ communionem.

Ctp 2.30.2]

¹ Elib. conc. (I *add. P*) CPVBSA; Ex conc. Heliberitano cap. 5 H; De damnatione eius qui aliquem maleficio interfecerit. Ex Eliberitano concilio, cap. 6 M

² infiat B

³ finem CPBSA; fine M

⁴ perc. esse CPBSHM; impertiendam esse A; [impertiendam illi orig.] *add. Fr*

13*¹*Augustinus de doctrina Christiana, lib. II*

Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitiosum est, partim non est superstitiosum. ²Superstitiosum est, quicquid institutum est ab

¹ Quod constitutiones hominum partim sint superstitiosae, partim non *add. as rubric M*

² (ibi. cap. 20) *add. M*²

hominibus ad facienda et colenda idola, pertinens vel ad colendam, sicut Deum, creaturam partemve ullam creature; vel ad consultationes et pacta quedam significationum cum demonibus placita atque federata, qualia sunt molimina magnificarum artium, que quidem commemorare potius quam docere solent poete. Ex quo genere sunt, sed quasi licentiore vanitate, aruspicum et augurum libri. Ad hoc genus etiam pertinent omnes ligature atque remedia, que medicorum quoque disciplina condemnat, sive in precantationibus, sive in quibusdam notis quas characteres vocant, sive in quibusque rebus suspendendis atque ligandis, vel etiam saltandis quodammodo non ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes aut occultas aut manifestas, quam eminentiore³ nomine phisicam vocant, ut quasi non superstitione⁴ implicare, sed natura prodesse videantur sicut sunt in aures in summo singularum aurium, aut de struthionum ossibus ansule in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti ut dextera manu pollicem⁵ teneas. His adiunguntur millia inanissimarum observationum; si membrum aliquod salierit, si iunctim ambulantis amicus lapis, aut canis aut puer medius intervenerit.⁶ Hinc etiam sunt illa: Limen calcare, cum ante domum suam transit, redire ad lectum, si quis dum se calciat sternutaverit; redire domum, si procedens offenderit; vel si⁷ vestis a soricibus⁸ roditur⁹. Item,¹⁰ Neque¹¹ ab hoc genere perniciose superstitionis segregandi sunt, qui Genethliaci propter naturalium¹² considerationes dierum, nunc autem vulgo mathematici vocantur. Nam et ipsi, quamvis veram stellarum positionem, cum quisque nascitur, consecantur et aliquando etiam pervestigant, tamen quod inde conantur vel actiones nostras, vel actionum eventa predicere, nimis errant. Item de eodem,¹³ Hoc genus fornicationis anime, salubriter divina auctoritas non tacuit, neque ab ea sic deterruit animam ut propterea talia negaret esse sectanda, quia falsa dicuntur a professoribus eorum, sed etiam si dixerint vobis, inquit, et ita evenerit, ne credatis eis. Non enim quia imago Samuelis mortui Sauli vera prenuntiavit, propterea talia sacrilegia quibus illa imago presentata est, minus execranda sunt, aut quia in Actibus apostolorum femina ventriloqua verum testimonium perhibuit apostolis Domini, ideo apostolus Paulus pepercit spiritui illi, ac non potius feminam illius demonii correptione atque exclusionem mundavit. Omnes igitur artes huiusmodi vel nugatorie, vel noxie superstitionis ex quadam pestifera societate hominum et demonum, quasi pacta infidelis et dolose amicitie constituta, penitus sunt repudianda et fugienda Christiano. Item,¹⁴ Doctrina omnes gentium non solum simulata et superstitiosa figmenta, gravesque sarcinas supervacui laboris habent, que unusquisque nostrum duce Christo de societate gentium exiens, debet abominari atque devitare, sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quedam morum precepta utilissima continent, deque uno ipso Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos, quod eorum, tanquam aurum et argentum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divine providentie que ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse

³ [mitiore] *add.* M, [orig.] *superadd.* Fr

⁴ superstitione CRVBSA; superstitione PM; [superstitione] *add.* M, [Vict.] *superadd.* Fr

⁵ poll. CPBSM; sinistrum poll. A; [sinistrum pollicem] *add.* M

⁶ (Post pauca) *add.* M², Item *add.* A

⁷ vel si C(followed by lacuna)RPBSA; cum M

⁸ soricibus CPBSM; socribus B

⁹ plus timere suspicionem futuri mali quam praesens damnum dolere *add.* M; *om.* CPBSA

¹⁰ (ibidem, ca. 21) *add.* M²

¹¹ illi *add.* AM, *om.* CPBS

¹² naturalium CRPBS; natalium AM; [naturalium] *add.* M

¹³ (ibidem cap. 23) *add.* M²

¹⁴ (ibidem, cap. 39) *add.* M²

atque iniuriose ad obsequia demonum abutuntur; cum ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre Christianus ad usum iustum predicandi evangelii. Vestem quoque illorum, id est hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humane societati, qua in hac vita carere non possumus, accipere atque habere licuerit¹⁵ in usum convertenda Christianum.

(Cap. 19) Ctp 3.21.2-3

¹⁵ [licebit] add. M

14*

¹*Pandectarum libro XVII, titulo II*

Si maleficii societas coita sit, constat nullam esse societatem. Generaliter enim traditur rerum inhonestarum nullam esse societatem.²

(lege 57). CB Varia 1A 17c

¹ Rerum inhonestarum nullam esse societatem add. as rubric M

² Generaliter enim traditur – societatem in mg V

15*

¹*Augustinus super epistolam ad Galatas*²

Intelligat lector ad tantum periculum anime pertinere superstitiosas temporum observationes, ut dicat apostolus: Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis. Quod cum tanta celebritate atque auctoritate per orbem terrarum in ecclesiis legatur, plena sunt conventicula nostra hominibus qui tempora rerum agendarum a mathematicis accipiunt. Iam vero ne aliquid inchoetur, aut edificiorum, aut huiusmodi quorumlibet operum diebus quos Aegyptiacos vocant, sepe etiam nos monere³ non dubitant.

(ad cap. 4) Ctp 3.21.4

¹ De non observandis diebus Aegyptiacis add. as rubric M

² Galatas CRVBSHAM; Agathas P

³ mon- PVBSM; admon- CRH

16*

¹*Sermo*² *Augustini de kalendis Ianuarii qui sic incipit*³, *Dies kalendarum*⁴

Sunt qui Kalendis Ianuariis ita auguria observant ut focum de domo sua vel aliud quodcumque beneficium cuicumque petenti non tribuant; diabolicas strenas⁵ et ab aliis accipiunt et ipsi aliis tradunt.

(Exstant huius sermonis et alia quaedam fragmenta in Milleloquio Aug. ad titulum Calendarum) Ctp 3.21.5

¹ De non observandis Calendis Ianuariis add. as rubric M

² Sermo CPBHA; om. S; Ex sermone M

³ qui sic incipit CPBHM; in sermone S

⁴ Dies kal. in mg. P

⁵ tegnas (id est orfes ss) Vall.

17*

¹*Sermo*² *Augustini Dominica prima post Pascha, qui sic incipit, Hodiernus dies*

Vos ante omnia tam viros quam feminas qui filios in baptismo suscepistis, moneo, ut vos cognoscatis fideiussores apud Deum pro illis extitisse quos visi estis de sacro fonte suscipere. Ideo semper eos admonere ut castitatem diligant, iustitiam custodiant, caritatem teneant, hoc omnibus faciant quod sibi fieri volunt, auguria non observent, ad arbores et ad fontes vota non reddant, precantatores et caragios, et sacrilega philacteria, velut diaboli venena, refugiant, nec furtum faciant, nec falsum testimonium dicant. Ante omnia Simbolum et Orationem Dominicam et vos ipsi tenete, et illis quos excepistis ostendite.

(*Recensetur et hic sermo ad calcem Milleloquii inter Paschales num. 34. Caeterum eadem habentur etiam serm. De tempore 163, 215 et 24) cf above, 1.134; Ctp 3.21.6.*

¹ Quod viri vel feminae filios vel filias susceptas in baptismo docere debeant *add. as rubric* M

² Ex serm. M

18*

¹*Augustinus ad Ianuarium, lib. II*²

Eos³ culpat apostolus, qui dicunt: Non proficiscar⁴, quia⁵ posterus est⁶, aut⁷ quia luna sic fertur; vel: Proficiscar ut prospera cedant, quia ita se habet positio siderum: Non agam hoc in mense commercium, quia illa stella mihi agit mensem; vel: Agam, quia suscepit mensem: Non plantabo vineam in hoc anno, quia bissextus est. Non autem quisquam sapiens arbitratur observatores temporum reprehendendos, qui dicunt: Non proficiscar hodie, quia tempestas exorta est; aut: Non navigem, quia hiberne sunt reliquie; aut: Tempus seminandi, quia imbribus autumnalibus terra satiata est; vel si qui forte alii naturales effectus circa motum eris et humoris ad variandas temporum qualitates in siderum ordinatissima conversione notati sunt⁸. (*ep. 119, c. 7*)] *Ctp 3.21.7; IP 8.81.*

¹ Quid sit Dies observatis et menses, etc. *add. as rubric* M

² lib. II CVBSA; lib. I RH; lib. III P; *om.* M

³ Eos CRPVBM; Hos SH

⁴ aut *add.* P, hodie *add.* Fr, *om.* CRVSHM

⁵ dies *add.* M, *om.* CPBSHA

⁶ [posterum est] *add.* M²

⁷ aut CPBSHM; *om.* A

⁸ sunt CPBHM; sint S

19*

¹*Augustinus in libro Encheridion, cap. 75*²

Quis estimaret quam magnum peccatum sit dies observare, et menses, et annos, et tempora, sicut observant qui certis diebus, sive mensibus, sive annis volunt vel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundum vanas doctrinas hominum fausta vel³ infausta existiment tempora, nisi huius mali⁴ magnitudinem ex timore apostoli pensaremus, qui talibus ait: Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis? *Ctp 3.21.8; IP 8.80*

¹ De eodem, quod peccatum sit dies observare et menses, etc. *add. as rubric* M

² libro Encheridion cap. 75 CPBSA; Enchyridio, cap. 79 M

³ vel CPBM; et S

⁴ mali CPBSM; *om.* Fr

20*¹*August. Confessionum lib.² IV*

Illos planetarios³ quos Mathematicos vocant, plane consulere non desistebam, quod quasi nullum eis⁴ sacrificium, et nulle preces ad aliquem spiritum ob divinationem dirigerentur, quod tamen Christiana et vera pietas consequenter expellit⁵ et damnat.

(cap. 3). Ctp 3.21.9; IP 8.79 (26, q. 2, c. Illos planetarios.)

¹ De damnatione Mathematicorum *add. as rubric* M

² Conf. lib. CPBS; lib. Conf. M

³ *corr. fr. platen-* S

⁴ esset *add. Fr, om.* CPBSM

⁵ [rep. orig.] *add. Fr*

21*¹*Hieronimus super Ionam*

Non statim debemus sub exemplo Ione sortibus credere, vel illud de Actibus apostolorum huic testimonio copulare, ubi sorte² in apostolatum Mathias eligitur, cum privilegia singulorum non possint legem facere³ communem.

(ad cap. 1). Ctp 3.21.10; IP 8.73 (26, q. 2, c. Non statim.)

¹ Quod non sit credendum sortibus *add. as rubric* M

² sorte PBSM; forte CRV

³ leg. fac. CPBHM; fac. leg. S

22*¹*Isidorus Etimologiarum lib. VIII, cap. 9*

Sortilegi sunt, qui sub nomine fictae religionis per quasdam quas sanctorum vocant sortes, divinationis sententiam² profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt.

Ctp 3.21.11

¹ Qui sint sortilegi *add. as rubric* M

² sententiam CPBSH; scientiam M

23*¹*Gregorius Ianuario episcopo² Sardinie*

Paulum vero clericum qui sepe dicitur in maleficiis deprehensus, qui despecto habitu suo ad laicam reversus vitam in Africam fugerat, si ita est, corporali prius preveniente vindicta, previdimus in penitentiam dari.

(lib. III regist. epist. 24).

¹ De clerico in maleficiis deprehenso *add. as rubric* M

² (episcopo Caralitano legitur in Gratia. Gregor.) *add.* M²

24*¹*Capitularium lib. VII, cap. 222*

Vaticinatores qui se futura denuntiant scire, cesi de civitate iacentur.

BenL 3.222(E)] IP 8.71

¹ De vaticinatoribus *add. as rubric* M**25***¹*Gelasius Secundino Wisinensi*

Atroces iniurias indecorum prorsus ducimus ministrorum ecclesie vocibus irrogari, talia laicorum cum plerumque refugiant actiones. Tempus bonum² siquidem honesta femina didicerat a magistro Paulo diacono,³ non solum se suggerit criminibus appetitam, verum etiam in damnata⁴ arte magice execrationis conscientiam miscuisse. Et ideo, frater, inter supradictos te decrevimus cognitorem, ut si predictum diaconum protervitas ista convincit, postquam indecenter probatus fuerit mulierem incivilter appetisse: aut eundem ad astruenda que iactavit astringas, aut digna correptione compescas.

CB Gel. 6]

¹ De correctione eius qui magica arte mulierem criminatus sit *add. as rubric* M² (locus depravatus) *add. M*²³ quae *add. M, om. CPBSA*⁴ -ata CBSAM; -atam PV**26***¹*Pandectarum lib. IV, tit. 19*

Venefici capite damnentur, qui artibus odiosis, venenis, vel susurris² magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

Inst. 4.18.5; CB Varia 1A 49c

¹ Ut venefici capite damnentur *add. as rubric* M² susurriis CPS; susurris BA; susurris [susurriis] M**27****Alexander II Landulfo principi Beneventano*¹

Non parum miramur quod secularibus legibus diaconum tuum pro crimine maleficii velis impetere. Unde apostolica precipimus auctoritate, ut, post positus parilibus legibus que servis potius quam ecclesiasticis debentur ordinibus, canonicam ab eo purificationem recipias.

CB Alex. II 38 [‘Engelberto Tursano episcopo’]

¹ Al. - Benev. A; *om. CPBS*; Quomodo impetendus sit clericus de maleficiis. Item M

28*

¹*Ex libro pontificali*²

Paschalis non post multum³ tempus ab officio archidiaconatus propter aliquas incantationes et luculos quos colebat, vel sordes⁴ quas cum aliis respectoribus tractabat, Dei beatique Petri apostolorum principis interveniente iudicio privatus est, et a Sergio in monasterio reclusus. Post quinquennium pre cordis duritia impenitens defunctus est.

IP 8.82

¹ De damnatione Paschalis archidiaconi pro incantationibus suis *add. as rubric* M

² Ex lib. Pont. *in mid-text* P, *as insc.* CSM

³ post (*corr. fr.* potest P) multum CPBM; multum post S

⁴ [forte, sortes] *add.* M²

29¹**Augustinus ad inquisitiones Ianuarii, lib. I*²

Hi qui de paginis³ evangelicis sortes legunt, etsi optandum est ut id potius faciant quam⁴ ad demonia consulenda concurrant, tamen ista mihi displicet⁵ consuetudo, ad negotia secularia⁶ et ad vite huius vanitatem divina oracula velle convertere.

(*epist. 119, c. 20, Idem prohibitum, infra cap. 52.*) Ctp 3.21.12; IP 8.74 (26, q. 2, c. Hi qui.)

¹ *canon om.* B

² Aug. - lib. I CPSHA; De sortilegis et consultoribus daemonum. Aug. - Ian. M

³ (Si qui de paganis) *add.* M²

⁴ ut *add. Fr. om.* CP(with lacuna)SAM

⁵ displicet RPSHAM; dispicet C

⁶ neg. sec. CPM; sec. neg. S

30

*Ut episcopi de parociis suis sortilegos et maleficos expellant*¹. *Ex concilio Anquirensi*², cap. 1

Ut episcopi eorumque ministri omnibus viribus elaborare studeant, ut perniciosam et a zabulo³ inventam sortilegam et maleficam artem penitus ex parociis suis eradicent, et si aliquem virum aut mulierem huiuscemodi sceleris sectatorem invenerint, turpiter dehonestatum de parociis suis eiciant. Ait enim apostolus, Hereticum post unam et secundam admonitionem devota, sciens quia⁴ subversus est qui eiusmodi est. Subversi sunt et a diabolo capti tenentur qui, derelicto Creatore suo, a diabolo suffragia querunt, et ideo a tali peste mundari debet sancta ecclesia. Illud etiam non omittendum, quod quedam scelerate mulieres retro post Satanam converse, demonum illusionibus et phantasmatis seducte, credunt se et profitentur nocturnis horis cum Diana paganorum dea, vel cum Herodiade et innumera multitudo mulierum equitare super quasdam bestias et multa terrarum spatia intempeste noctis silentio pertransire, eiusque iussionibus velut domine obedire, et certis noctibus ad eius servitium evocari⁵. Sed utinam he sole in perfidia sua periissent, et non multos

¹ et de vana illusionem daemonum *add.* M

² Anquir- CPBS; Ancy- M

³ zabulo CPBS; zabulo [diabolo] M; diabolo *Fr*

⁴ quia CPBM; quod S

⁵ (Idem refert et Aug. li. De spiritu et anima, cap. 18) *add.* M²

secum in infidelitatis interitum pertraxissent. Nam innumera multitudo hac falsa opinione decepta hec vera esse⁶ credit, et⁷ credendo a recta fide deviat, et in errore paganorum revolvitur, cum aliquid divinitatis aut numinis extra unum Deum arbitratur. Quapropter sacerdotes per ecclesias sibi commissas populo omni instantia predicare debent, ut noverint hec omnimodis falsa esse, et non a divino, sed a maligno spiritu talia phantasmata mentibus infidelium⁸ irrogari. Siquidem ipse Satan, qui transfigurat se in angelum lucis cum mentem cuiuscumque muliercule ceperit, et hanc sibi per infidelitatem et incredulitatem subiugaverit, illico transformat se in diversarum personarum species atque similitudines, et mentem quam captivam tenet in somnis deludens, modo leta, modo tristia, modo cognititas, modo incognitas personas ostendens, per devia queque deducit. Et cum⁹ solus spiritus hoc patitur, infidelis mens hec non in animo, sed in corpore evenire opinatur. Quis enim non in somnis et nocturnis visionibus extra seipsum educitur, et multa videt dormiendo, que nunquam viderat vigilando? Quis vero tam stultus et hebes sit, qui hec omnia que in solo spiritu fiunt, etiam in corpore accidere arbitretur, cum Ezechiel propheta visiones Domini in spiritu non in corpore vidit, et Iohannes apostolus Apocalipsis sacramenta in spiritu, non in corpore vidit et audivit, sicut ipse dicit¹⁰, Statim, inquit, fui in spiritu¹¹. Et Paulus non audeat se dicere raptum in¹² corpore? Omnibus itaque publice annuntiandum est, quod qui talia et his similia credit, fidem perdit, et qui fidem rectam in Deo non habet, hic non est eius, sed illius in quem credit, id est diaboli. Nam de Domino nostro scriptum est: Omnia per ipsum facta sunt. Quisquis ergo aliquid credit posse fieri, aut aliquam creaturam in melius aut in deterius immutari, aut transformari in aliam speciem, vel in similitudinem, nisi ab ipso Creatore qui omnia fecit, et per quem omnia facta sunt, procul dubio infidelis est, et pagano deterior.

(in fragm.). BD 10.1] IP 8.75 (26, q. 5, c. Episcopi.)

⁶ vera esse CPSM; esse vera B

⁷ et CPBM; om. S

⁸ infidelium CPVS; fidelium [infidelium] M, [Vict.] *superadd. Fr*

⁹ cum CPBSM; enim RH

¹⁰ dicit CPBS; om. M

¹¹ [sicut ipse dicit: Statim inquit fui in spiritu.] *add. M*²

¹² spiritu *add. and canc. S*

31

De cultoribus arborum. Ex registro Gregorii¹

Pervenit ad nos quosdam² (quod³ dici nefas est) arbores colere, et multa alia contra Christianam fidem illicita perpetrare. Et miramur cur hoc fraternitas tua districta emendare ultione distulerit. Propterea scriptis presentibus adhortamur hos diligenti investigatione perquiri, et ut veritate cognita talem in eis faciat exercere vindictam, quatenus et Deus placari possit, et aliis eorum ultio correctionis exemplum sit.

(l. VII, ind. 1, ep. 20, ad Agnellum episc. Terratinae). BD 10.2]

¹ ad Adrianum notarium *add. RH (cf c 33 below), om. CPVBSM*

² quosdam CRPVSM; om. BH

³ quos B

32

De cultoribus idolorum¹. Ex eodem cap. 15²

Contra idolorum cultores, vel aruspicum atque sortilegorum fraternitatem tuam vehementius pastorali hortamur invigilare custodia, atque publice in populo contra huius rei viros sermonem facere, eosque a tanti labe sacrilegii, et divini intentione iudicii, et presentis vite periculo³ adhortatione suasoria revocare. Quos tamen si emendare a talibus atque corrigere nolle repereris, ferventi comprehendere zelo te volumus; et quidem, si servi sunt, verberibus cruciatibusque, quibus ad emendationem pervenire valeant, castigare. Si vero sunt liberi inclusione digna, districtaque sunt in⁴ penitentia dstringendi⁵, ut qui salubria et a mortis periculo revocantia audire verba contemnunt, cruciatus saltem eos corporis ad desideratam mentis valeat reducere sanitatem.

(*eiusdem l. ep. 66 ad Ianuar. episc. Calarit.*). BD 10.3] (26, q. 5, c. *Contra idolorum.*)

¹ et poena eorum *add.* M

² cap. 15 CPH; *om.* M; Ex - 15 *om.* S

³ [al. pabulo] *add.* Fr

⁴ in CPBS; *om.* M

⁵ [in poenitentiam dirigendi] *add.* M²

33

De eadem re. Item¹ ex eodem cap. 16² ad Arrianum³ notarium

Pervenit ad nos quod quosdam incantatores atque sortilegos fueris insecutus. Et omnino nobis sollicitudinem hanc zelumque tuum gratum fuisse cognoscas; sed moleste tulimus, quod te dubitare, ne ab eis nobis contra experientiam tuam subripi potuisset, didicimus, cum certus esse ac scire debueris hoc tibi apud nos ad commendationem magis proficere, non ad culpam ascribi; et ideo studii tui sit sollicite querere, et quoscumque inveneris huiusmodi Christi inimicos, ita districta ultione corrigere, ut et nos de experientia tua melius possimus habere iudicium, et Deo te nostro (quod maxime studendum est) valeas commendare.

(*l. IX regist., ep. 47*). BD 10.4] (26, q. 5, c. *Pervenit ad nos*)

¹ Item CPS; *om.* BM

² cap. 16 CPS; cap. 13 B; *om.* M

³ Arrianum CRPVBS; Hadrianum M

33A (BS)

De illis qui divinationes requirunt. Ex concilio Ancirano, cap. 23

Qui divinationes expetunt et more gentilium subsecuntur, aut in domos suas huiuscemodi homines introducunt, exquirendi aliquid arte malefica aut expiandi causa, sub regula quinquennii iaceant secundum gradus penitentiae definitos.

BD 10.5, cf 11.2 above]

34

De illis qui ritum paganorum observant. Ex concilio Bracarense, cap. 6

Si quis paganorum consuetudinem sequens divinos et sortilegos in domum suam introduxerit, quasi ut malum foras mittat, aut maleficia inveniat, quinque annos peniteat.

(*c. 72, syn. Graec. Martini Bracar. episcopi*) BD 10.6] (26, q. 5, c. *Non liceat.*)

35

De illis qui auguriis et incantationibus subserviunt. Ex concilio¹ Carthaginensi, cap. 89

Auguriis vel incantationibus servientem a conventu ecclesie separandum², similiter et in³ Iudaicis superstitionibus vel feriis inherentem.
BD 10.7] IP 8.72 (26, q. 5, c. Auguriis.)

¹ IV *add.* M, *om.* CPBSH

² decernimus *add.* M, *om.* CPBS

³ in CPBS, *om.* M

36

De eadem re. Ex penitentiali Romano

Qui auguriis vel divinationibus inserviunt, vel qui credit ut aliqui hominum sint immissores tempestatum, vel si qua mulier divinationes vel incantationes diabolicas fecerit, septem annos peniteat.
BD 10.8]

37

De illis qui sortes observant

Auguria vel sortes, que dicuntur false sanctorum, vel divinationes qui observaverint, vel quarumcumque scripturarum, vel votum voverint, vel persolverint ad arborem vel ad lapidem, vel ad quamlibet rem, excepto ad ecclesiam, omnes excommunicentur. Si ad penitentiam venerint, clerici annos tres, laici unum et dimidium peniteant.
BD 10.9]

38

De¹ arboribus quas vulgus colit. Ex concilio Nannetensi, cap. 8²

Summo studio decertare debent episcopi et eorum ministri, ut arbores demonibus consecrate quas vulgus colit, et in tanta veneratione habet, ut nec ramum vel surculum inde audeat amputare, radicitus excidantur atque comburantur. Lapides quoque quos in ruinosis locis et silvestribus demonum ludificationibus decepti venerantur, ubi et vota vovent et deferunt, funditus effodiantur, atque in tali loco proiiciantur, ubi nunquam a cultoribus suis venerari³ possint. Et omnibus annuntietur quantum scelus sit idololatria, et qui hec veneratur et colit quasi Deum suum negat, et Christianitati abrenuntiat, et talem penitentiam inde suscipiat quasi idola adorasset. Omnibusque interdicatur ut nullus votum faciat, aut candelam vel aliquod munus pro salute sua rogaturus alibi deferat, nisi ad ecclesiam Domino Deo suo. Scriptum est enim: Vovete et reddite Domino Deo vestro. Novimus siquidem quanta Dominus antiquo populo per prophetas suos minatus est, qui in lucis sacrificabant, et in excelsis immolabant, si quis hec transgressus fuerit, fidem perdidit, et est infideli deterior. Et

¹ excidendis *add.* M, *om.* CPBSH

² 8 CRPBSM; 9 H

³ [inveniri] *add.* M

idecirco omnimodo a sancte ecclesie consortio abscindatur, et nisi digne penituerit, non recipiatur.

(sub Formoso, c. 20). BD 10.10

38A (S)

De illis qui diebus et menses observant. Ex dictis Ambrosii

Apostolus dicit, Dies observatis et menses et tempora et annos. Timeo ne sine causa laboraverim in vobis. Dies observant qui dicunt, Puto crastina proficiscendum non est. Post crastinum enim non debet aliquid inchoari, et sic solent magis decipi. Hi autem colunt menses qui cursum lune perscrutantur dicentes, Septima luna strumenta conficere non debeat, nona autem luna emptum servum domum duci non oportet. Et per hec facilius solent adversa pervenire. Tempora vero observant cum dicunt, Hodie veris initium est, et Deo festivitas est. Et rursum, Posterum est, domum egredi non licet. Annos sic colunt cum dicunt, Kal' Ian' novus annus est, quasi non cotidie annus impleatur. Hec superstitio longe debet esse a servis Dei. Si quis in hac perfidia detegitur, clerici annum unum, laici dimidium peniteant.

BD 10.11; cf 4.1 above]

39

De illis qui demonibus immolant. Ex penitentiali Theodori

Nam de his qui demonibus immolant Theodori episcopi constitutiones habemus¹, in quibus scriptum est: Qui immolant demoniis in minimis, anno uno peniteant; qui vero in magnis, decem annos peniteant.

BD 10.12]

¹ [habentur] add. M

40

De illis qui traditiones gentilium observant. Ex concilio Bracarense, cap. 20

Non licet Christianis traditiones gentilium¹ observare, vel colere elementa, aut lunam, aut stellarum cursum, et inanem signorum fallaciam considerare pro domo facienda, et ad coniugia socianda. Scriptum est enim: Omnia quecumque facitis in verbo aut in opere, in nomine Domini nostri Iesu Christi facite, gratias agentes Deo. Si quis autem² fecerit, severissime corripiatur, et canonice peniteat.

(c. 73 syn. Graec. Marti. Bracar. episc.).BD 10.13] (26, q. 5, c. Non liceat Christianis.)

¹ Non licet Christianis traditiones gentilium CRPBSHM; Non liceat Christianis tenere traditiones gentilium et Fr

² [aliter] add. M

41

De mulierculis que infantes suos pro sanitate in fornace, aut super tectum ponunt. Ex penitentiali Bede presbyteri

Mulier si qua filium¹ suum ponit super tectum aut in fornacem pro sanitate febrium, annum unum peniteat.

BD 10.14

¹ [infantem] add. M

42

Quod non liceat iniquas observationes agere kalendarum. Ex decretis¹ Martini pape²

Non licet iniquas observationes agere Kalendarum, et otiis vacare, neque lauro aut viriditate arborum cingere domos. Omnis hec observatio paganorum est.

(c. 74 syn. Graec.). BD 10.15] (26, q. 7, c. Non licet iniquas.)

¹ decr. CRPBSM; concilio H

² pape CPBSH; episcopi M

43

De illis qui kalendas Ianuarii¹ ritu paganorum colere presumunt. Ex decretis Zacharie pape, cap. 11

Si quis kalendas Ianuarii ritu paganorum colere vel aliquid plus novi facere propter novum annum, aut menses² cum lampadibus vel epulis in domibus suis preparare, et per vicos et plateas cantores et choros ducere presumpserit, anathema sit. BD 10.16] (26. q. 7, c. Si quis Kalendas.)

¹ Ianuarii M; Ian' CPVS; Ian'r B; Ianuarias RH

² (Gratia. habet, mensas) add. M²

44

De eadem re. Ex concilio Rothomagensi, cap. 3

Si quis in Kalendis Ianuarii aliquid fecerit quod a paganis inventum est, et dies observat, et menses, et lunam, et eorum effectiva potentia aliquid sperat in melius aut in deterius verti, anathema sit.

BD 10.17]

45

De bubulcis vel venatoribus qui suas incantationes exercuerint. Ex eodem, cap. 4

Perscrutandum est, si aliquis subulcus vel bubulcus sive venator, vel ceteri huiusmodi dicat diabolica carmina super panem, aut super herbas, aut super quedam nefaria ligamenta, et hec aut in arbore abscondat, aut in bivio, aut in trivio proiciat ut sua animalia liberet a peste et clade et alterius perdat, que omnia idololatriam esse nulli fidelium dubium est, et ideo summopere sunt exterminanda.

BD 10.18]

46

Quod non liceat mulierculas¹ Christianas vanitates in suis lanificiis observare. Ex concilio Bracarense, cap. 10²

Non liceat³ mulieres Christianas vanitatem in suis lanificiis observare, sed Deum invocent adiutorem, qui eis sapientiam texendi donavit.

(cap. 76 syno. Graeca. Marti. Braca.) BD 10.19 (26, q. 5, c. Non liceat Christianis.)

¹ mulierculas CPBHM; mulieres Fr

² 10 CPSH; 11 M

³ -eat CRHM; -et PVS

47

Quod non licet cum incantationibus herbarum collectionem fieri¹. Ex eodem, capitulo 21

Non licet in collectione herbarum medicinalium aliquas observationes vel incantationes attendere², nisi tantum cum Simbolo divino, et Oratione Dominica, ut Deus et Dominus noster honoretur.

(*ib.*, c. 75) *BD 10.20*] (26, q. 5, c. *Non liceat Christianis.*)

¹ licet - fieri CPBSH; liceat in herbarum collectionibus incantationes adhibere M

² [observare] *add.* M²

48

De illis qui ad fontes vel ad arbores faculas incenderint¹. Ex eodem, cap. 22

Si in alicuius presbiteri parocia infideles aut faculas accenderint, aut arbores, aut fontes, aut saxa venerantur, si hoc eruere neglexerint, sacrilegium se fecisse cognoscat presumptor aut hortator rei ipsius. Si admonitus hoc emendare neglexerit communione², privetur.

(*conc. Arelat. II*, c. 23). *BD 10.21*]

¹ incenderint CPBSH; accenderint M

² [sacrilegii se esse reum cogn. *add. Fr*] Dominus autem vel ordinator rei ipsius. Si admonitus [emend. noluerit *add. Fr*], et c. [orig. *add. Fr*]. Sic in volumine Conci. *add.* M²

49

Ut vaticinatores cesi eiciantur. Ex concilio Arelatensi, cap. 11

Vaticinatores qui se futura scire dicunt cesi de civitate eiiciantur.

BD 10.22]

50

Item de mulierculis incantatricibus. Ex penitentiali Romano

Mulier si divinationes vel incantationes diabolicas fecerit, annum unum peniteat, vel tres quadragesimas, vel quadraginta dies, secundum qualitatem delicti. *BD 10.24*]

51

De illis qui manducant aut bibunt, aut portant super se aliquid ad Dei iudicium subvertendum. Ex concilio Triburiensi, cap. 4

Si quis manducat, aut bibit, aut portat super se unde existimat Dei iudicium pervertere posse, et exinde comprobatus fuerit, eadem sententia feriat quae magi et harioli et incantatores feriuntur.

BD 10.25]

52

De illis qui in tabulis aut in codicibus futura requirunt¹. Ex penitentiali Theodori

In tabulis vel codicibus sorte futura non sunt requirenda, et ut nullus in Psalterio vel in evangelio, vel in aliis rebus sortiri presumat, nec divinationes aliquas in aliquibus rebus observare. Quod si fecerit, quadraginta dies peniteat.

BD 10.26]

¹ requir- CRPBSM; relinq- H

52A (S)

De illis qui sortes sanctorum requirunt. Ex concilio Agatensi, cap. 3

Nec illud pretereundum quod maxime fidem religionis infestat, quod aliqui clerici vel laici student auguriis, et sub nomine fidei religionis quam sortes sanctorum vocant, divinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt. Quicumque clericus vel laicus in eo detectus fuerit talia consulere vel docere ab ecclesia deiciatur.

BD 10.27]

53

De illis maleficis qui¹ sperant se mentes hominum posse pervertere. Ex penitentiali² Romano

Malefici vel incantatores, vel immissores tempestatum, vel qui per invocationem demonum mentes hominum perturbant, anathematizati abiiciantur. Et si emendare voluerint, clerici tres annos, laici unum annum peniteant.

BD 10.28]

¹ qui CRPBSM; quibus H

² -entiali CBSH; -entiam P; -ent. VM

54

De eadem re. Ex concilio Agatensi, cap. 4

Perquirendum¹ si aliqua femina sit que per quedam maleficia et incantationes mentes hominum se immutare posse dicat. id est ut de odio in amorem, aut de amore in odium convertat, aut² bona hominum aut damnet aut subripiat. Et si³ aliqua est que se dicat cum demonum turba in similitudinem mulierum transformatam certis noctibus⁴ equitare super quasdam bestias, et in eorum consortio adnumeratam esse, hec talis omnimodis scopis correcta ex parocia eiiciatur.

(*annectitur ad calcem*) BD 10.29] IP 8.76

¹ est *add.* HM, *om.* CPBS

² aut CPSM²; ut M

³ *ss* C

⁴ [nocturnis horis] *add.* M²

55

De illis qui ad suas vanitates perficiendas demones invocant. Ex penitentiali Bede presbiteri¹

Quicumque pro curiositate futurorum vel invocatorem demonum², vel divinos quos hariolos appellant, vel aruspices qui auguria colligunt, consuluerit, clerici ab omni officio remoti, tres annos; laici, duos annos peniteant.

BD 10.30]

¹ presb. CRPBSM; *om.* H

² invocatorem dem. CPSM; invocationem (-ione H) dem. RH; [invocator est daemonum] *add.* M²

56

De illis qui nocturna sacrificia demonum celebraverint¹. Ex penitentiali Romano

Quicumque nocturna sacrificia demonum celebraverint, vel incantationibus demones quacumque arte ad vota sua invitaverint, tres annos peniteant.

BD 10.31]

¹ -erint CPBSHFr; -erunt M

57

De illis qui ad arbores, vel ad fontes¹ aliqua vota voverint. Ex concilio Agatensi, cap. 5

Perscrutandum est, si aliquis vota ad arbores, vel ad fontes, vel ad lapides quosdam quasi ad altaria faciat, aut ibi candelam seu quodlibet munus deferat, veluti ibi quoddam numen sit quod bonum aut malum possit inferre.

BD 10.32]

¹ vel ad lapides *add.* P; *om.* CVSM (*with BD*); vel ad fontes *om.* B

58

De illis qui quando luna obscuratur clamores suos et maleficia sua exercuerint¹. Ex concilio Arelatensi, cap. 5²

Quicumque exercuerint hec quando luna obscuratur, ut³ cum clamoribus suis a maleficiis⁴ et sacrilego usu se posse defendere credunt, et⁵ quicumque divinos precantatores, philacteria etiam diabolica, vel caracteres diabolicos, vel herbas, vel succinos suis vel sibi impendere tentaverint, vel quintam feriam in honorem Iovis vel Kalend. Ianuarii secundum paganam consuetudinem honorare presumpserint, monachus quinque, clericus quatuor, laicus duos annos peniteat.

BD 10.33]

¹ -uerint CRPBSM; -erit H

² 5 CRPBSM; 1 H

³ [et] *add.* M

⁴ [maleficiis suis] *add.* M²

⁵ Quicumque exercuerint – credunt et *om.* H

59

De illis qui vanitates suas in excubiis exercuerint. Ex eodem concilio, cap. 3

Laici qui excubias funeris observant, cum timore et tremore et reverentia hoc faciant. Nullus ibi presumat diabolica carmina cantare, non ioca et saltationes facere, que pagani diabolo docente adinvenerunt. Quis enim nesciat diabolicum esse, et non solum a religione Christiana alienum, sed etiam humane nature esse contrarium, ibi leteri, inebriari, cantare et cacinnis ora dissolvi, et omni pietate et affectu caritatis postposito quasi de fraterna morte exultare, ubi luctus et planctus fidelibus¹ vocibus debuerat resonare pro amissione cari fratris? Patres si quidem Veteris ac Novi Testamenti mortes sanctorum virorum legimus multis in locis cum fletu deplorasce; in nullo autem loco qui a seculo recesserant, exultasse. Nam et Iacob patriarcham flevit tota Aegiptus septuaginta diebus. Et Ioseph et fratres eius cum patrem deferrent in terram Canaan ad sepeliendum, celebrantes exequias ad aream Athel², que sita est trans Iordanem, planctu magno atque vehementi impleverunt septem dies. Tantus autem fuit planctus ut locus inde nomen acceperit. Et de beato Stephano legimus quod sepelierunt eum, sive curaverunt viri timorati, et fecerunt planctum magnum super eum. Et ideo talis inepta letitia et pestifera cantica ex auctoritate Dei interdicenda sunt. Si quis autem cantare desiderat. Kyrie eleison cantet; sin aliter³, omnino taceat. Sin autem tacere non vult, in crastino a presbitero taliter coerceatur, ut ceteri timeant. (*Annectitur conc. III. Arelatens.*) BD 10.34]

¹ fidelibus CPBS; flebilibus M, [fidelibus] add. M², [Vict.] superadd. Fr

² [al., Atad] add. Fr

³ [autem] add. M

60

De eadem re. Ex concilio Meldensi, cap. 10

Placuit prohiberi, ne femine in cemeterio pervigilent, eo quod sepe sub obtentu orationis et religionis, latenter scelera committant. (*et conc. Eliberit., cap. 35*). BD 10.35]

61

De conviviis que fiunt ritu paganorum. Ex concilio Affricano, cap. 27

Illud etiam petendum, ut, quoniam contra precepta divina convivia multis in locis exercentur, que ab errore gentili attracta sunt (ita ut nunc a paganis Christiani ad hec celebranda cogantur, ex quare temporibus Christianorum imperatorum persecutio altera fieri occulte videatur) vetari talia iubeant, et de civitatibus et de possessionibus imposita pena prohiberi, maxime cum etiam in natalibus beatissimorum martirum per nonnullas civitates et in ipsis locis sacris talia committere non reformident. Quibus diebus etiam (quod pudoris est dicere) saltationes sceleratissimas per vicos atque plateas exercent, ut matronalis honor et innumerabilium feminarum pudor devote venientium ad sacratissimum diem, iniuriis lascivientium appetatur, ut etiam ipsius sancte religionis pene fugiatur accessus. (*sub. Caelest. I.*) BD 10.36]

62

De eadem re. Ex decretis Leonis pape

Si¹ convivio solo gentilium, et escis immolaticiis usi sunt, possunt ieiuniis et manus impositione purgari, ut deinceps ab idolothitis abstinentes sacramentorum Christi possint esse participes. Si autem aut idola adoraverunt, aut homicidiis vel fornicationibus contaminati sunt, ad communionem eos, nisi per penitentiam publicam, non oportet admitti.

(ep. 92 Leonis pap. I, ad Rusticum Narbonen. episc., c. 17). BD 10.37]

¹ Qui Fr

63

Ne fideles in cemeteriis prandere presumant. Ex concilio¹ Bracarense, cap. 70

Non liceat Christianis prandia ad defunctorum sepulcra deferre, et sacrificare mortuis.

(c. 70 syn. Graeca. Marti. Braca.) BD 10.38] (De cons. dist., c. Non oportet.)

¹ secundo add. M, om. CPBSH

64

De illis qui balationes fecerint, et se in alienas formas transmutaverint. Ex eodem concilio, cap. 80

Si quis balationes ante ecclesias sanctorum fecerit, seu qui faciem suam transformaverit¹ in habitu muliebri, et mulier in habitu viri, emendatione pollicita tribus annis peniteat.

BD 10.39]

¹ transf. CPBS; transmutaverit RHM, [transformaverit] add. M²

65

Quod incantationes et magice artes laquei diaboli sint. Ex dictis Augustini

Admoneant sacerdotes fideles populos, ut noverint magicos artes incantationesque quibuslibet infirmitatibus hominum nichil posse remedii conferre, non animalibus languentibus, claudicantibusve, vel etiam moribundis quidquam mederi; sed hec esse laqueos et insidias antiqui hostis, quibus ille perfidus genus humanum decipere nititur; et si quis hec exercuerit, clericus, degradetur, laicus, anathematizetur.

BD 10.40] (26, q. 7, c. Admoneant.)

66

De illis qui salutem non a Salvatore, sed ab eius creatura requirunt. Augustinus¹ in libro de civitate Domini²

Omnis sapientia a Domino Deo est et apud illum fuit semper, et est ante evum. Arenam maris et pluvie guttas, et dies seculi quis dinumeravit? Altitudinem celi et latitudinem terre et profundum abissi quis dimensus est? Sapientiam Dei precedentem

¹ dicit add. PVB, om. CSM

² Domini CPS; Dei VBLM

omnia quis investigavit? Prior omnium creata³ est sapientia, et intellectus prudentie ab evo. Fons sapientie verbum Dei in excelsis, et ingressus illius mandata eterna.⁴ Qui enim⁵ sine Salvatore salutem vult habere, et sine vera sapientia estimat se prudentem fieri posse, non salvus sed eger, non prudens sed stultus, in egritudine assidua laborabit, et in cecitate noxia stultus et demens permanebit. Ac proinde omnis inquisitio et omnis curatio que a divinis, et magis vel ab ipsis demoniis in idolorum cultura expetitur, mors potius dicenda est quam vita, et qui ea sectantur, si se non correxerint, ad eternam perditionem tendunt, Psalmista dicente: Omnes dii gentium demonia sunt, qui per deceptos homines alios decipere quotidie gestiunt, ut perditionis sue faciant eos esse participes. Itaque hec vanitas magicarum artium ex traditione angelorum malorum in toto terrarum orbe plurimis seculis valuit, per quamdam scientiam futurorum et infernorum, et per inventiones eorum inventa sunt aruspicia, augurationes, et ipsa que dicuntur oracula, et necromantia.

BD 10.41] Ctp 3.21.13 (26, q. 2, c. Qui sine Salvatore)

³ (creaturarum) add. M²

⁴ Omnis sapientia a Domino – eterna om. H

⁵ enim CRPBSM; om. H

67

De eadem re. Ex dictis eiusdem¹

Nec mirum de magorum prestigiis, quorum in tantum prodire² maleficiorum artes, ut etiam Moisi in illis signis resisterent, vertentes virgas in dracones, aquas in sanguinem cum³ fertur etiam in gentilium libris, quod quedam maga, famosissima Circe, socios Ulissis mutaverit in bestias. Legitur et de sacrificio quod Arcades Deo suo Lio⁴ immolabant, ex quo quicumque sumerent in bestiarum formas converterentur. Sed hec omnia⁵ magicis prestigiis potius fingeantur quam rerum veritate complerentur. Ut ergo ipsi errores ignorantibus manifesti fiant, de eorum proprietate atque inventoribus, iuxta traditionem maiorum, primum dicere congruum arbitramur. Magi sunt, qui vulgo malefici ob facinorum⁶ magnitudinem nuncupantur. Hi permissu Dei elementa concutiunt, turbant mentes hominum minus confidentium in Deo ac sine ullo veneni haustu, violentia tantum carminis interimunt. Unde et Lucanus:

Mens hausti nulla sanie polluta veneni

Incantata perit.⁷

Demonibus enim accitis audent ventilare, ut quisque suos perimat malis artibus inimicos. Hi etiam sanguine utuntur, et victimis sepe contingunt corpora mortuorum.⁸ Necromantii sunt, quorum precatationibus⁹ videntur resuscitati mortui divinare¹⁰ et ad interrogata respondere; nicro¹¹ enim Grece mortuus, mantia¹² divinatio nuncupatur.

¹ De - eiusd. CPS; De inventoribus magicæ artis, et necromantia. Ex dictis August. M

² corr. fr. -ididere P

³ cum CPBS; om. M

⁴ Lio CPBS; Lyceo M; Dyceo Fr

⁵ hec omn. RPBSM; omn. hec C

⁶ suorum add. M, om. CPBS

⁷ (LUCANUS, lib. VI, Pharsal.) add. M², (vers. 457) superadd. Fr

⁸ Nec mirum de magorum – mortuorum om. H

⁹ precat- CPBSH; precantat- M

¹⁰ corr. fr. suscitare S

¹¹ nicro CPBS; νεκρος M

¹² mantia CPBS; μαντεία M

Ad quos suscitandos cadaveri sanguis adiicitur; nam amare demones sanguinem¹³ dicuntur. Ideoque quoties necromantia fit, cruor aque¹⁴ miscetur, et¹⁵ colore sanguinis facilius provocantur¹⁶. Hidromanci¹⁷ ab aqua dicti. Est enim hidromantia in aque inspectione umbras demonum evocare, et imagines ludificationis¹⁸ eorum videre, ibique ab eis aliqua audire. Ut adhibito sanguine etiam inferos perhibentur suscitare. (*Isidorus, lib. VIII Etym., c. 9, D. promptum ex Aug. lib. XVIII De civitate Dei, c. 17 et 18*).BD 10.42] Ctp 3.21.14; IP 8.65 (26, q., c. Nec mirum).

¹³ dem. sang. CPBS; sang. dem. M

¹⁴ [aqua] add. M

¹⁵ et CPBS; ut M

¹⁶ -antur CPBS; -entur M

¹⁷ -manci CPBS; -mantici M

¹⁸ [imagineas ludificationes; imagines et ludificationes] add. M²

68

De eadem re¹. Ex dictis eiusdem

Igitur genus divinationis a Persis fertur² allatum³. Varro⁴ autem dicit divinationis quatuor esse genera, terram, aquam, erem et ignem. Hinc geomantiam, hidromantiam, eromantiam, piromantiam, dictam autumant⁵. Divini dicti sunt, quasi deo pleni; divinitate enim plenos se esse assimilant, astutia quadam fraudulenta⁶ hominibus futura coniectant. Duo autem sunt genera divinationis, ars et furor. Incantatores vero dicti sunt, qui artem verbis peragunt. Arioli vocati sunt, propter quod circa aras idolorum nefarias preces emittunt, et funesta sacrificia offerunt, hisque celebritatibus demonum accipiunt responsa. Aruspices nuncupantur, quasi horarum inspectores. Dies enim et horas in agendis negotiis operibusque custodiunt, et quid per singula tempora observare debeat homo intendunt. Hi etiam exta pecudum inspiciunt, et ex eis futura predicunt. Augures sunt qui volatus avium et voces intendunt, aliaque signa rerum vel observationes improvisas hominibus occurrentes ferunt. Idem et auspices. Nam auspicia sunt que iter facientes observant; dicta autem sunt⁷ auspicia quasi avium aspicia; et auguria quasi avium garria, hoc est avium voces et lingue. Item augurium quasi avigerium, quod aves gerunt. Duo autem sunt⁸ genera auspiciorum, unum ad oculos, alterum ad aures⁹ pertinens. Ad oculos scilicet volatus, ad aures vox avium. Pithonisse a Picio¹⁰ Apolline dicte, quod is auctor fuerit¹¹ divinandi. Astrologi dicti sunt eo quod in astris auguriantur¹². Genethliaci appellati sunt propter natalitiorum considerationes dierum; geneses enim hominum per duodecim celi signa describunt, siderumque cursus, nascentium mores, actus et eventus predicere conantur. Idem¹³ quis quasi¹⁴ signo fuerit natus, aut quem effectum

¹ De eadem re CPS; De variis generibus divinationum M

² [videtur] add. M

³ all- CVBSM; abl- P

⁴ corr. fr. Varo CP

⁵ -ant CRBHM; -at C²PVS

⁶ [fallendi] add. M

⁷ autem sunt CPBM; om. S

⁸ ss C

⁹ corr. fr. ures C

¹⁰ Picio CVBS; Phicio C²R; obsc. P; Pythio M

¹¹ fuerit CPBM; sit S

¹² -riantur CPBS; -rantur M

¹³ Idem CPBS; id est M

¹⁴ quasi CPBS; quali M

habeat vite qui nascitur interpretantur. Hi sunt qui vulgo mathematici vocantur, cuius superstitionis genus constellationes Latini vocant, id est notationes siderum, quomodo se habeant cum quisque nascitur. Primum autem¹⁵, id est stellarum interpretes, magi nuncupantur, sicut de his legitur qui in evangelio natum Christum annuntiaverunt. Postea hoc nomine soli mathematici dicti sunt, cuius artis scientia usque ad evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicuius de celo interpretetur. Horoscopi dicti sunt, quod horas nativitatis hominum specularentur dissimili et diverso fato¹⁶. Sortilogi sunt, qui sub nomine fictae religionis, per quasdam quas sanctorum sortes vocant, divinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum scientie inspectione¹⁷ futura promittunt. Salisatores vocati sunt, quia dum eis membrorum quaecumque partes salierint, aliquid sibi¹⁸ exinde prosperum seu triste significari predicunt¹⁹.

(*ibid.*, proxime post). BD 10.43] Ctp 3.21.15; IP 8.66 (26, q. 4, c. Igitur genus.)

¹⁵ genus add. M, om. CPBS

¹⁶ corr. fr. facto C

¹⁷ scientie insp. CS?M; sententiae insp. PV

¹⁸ sibi CPSM; om. Fr

¹⁹ corr. fr. -iunt C

69

De execrabilibus remediis que medici suis in precantationibus¹ faciunt. Ex dictis eiusdem²

Ad hec omnia supradicta pertinent et ligature execrabilium remediorum, que ars commendat³ medicorum, seu in precantationibus seu in characteribus, vel in quibuscumque rebus suspendendis atque ligandis. In quibus omnibus ars demonum est ex quadam pestifera societate hominum et angelorum malorum exorta. Unde cuncta vitanda sunt Christiano et omni penitus execratione repudianda atque damnanda. Auguria autem sunt avium. Hec autem Phruges primi invenerunt. Prestigium vero Mercurius primus dicitur invenisse. Dictum est⁴ autem prestigium quod prestringat aciem oculorum. aruspicine artem⁵ primus Etruscis tradidisse dicitur quidam Strages⁶. Hic ex horis aruspicinam dictavit, et postea non apparuit.⁷ Nam dicitur fabulose, arante quodam rustico, subito hunc⁸ ex glebis exiluisse et aruspicinam dictasse qua die et mortuus est. Quos libros Romani ex Etrusca⁹ lingua in propriam mutaverunt¹⁰. His ergo portentis per demonum fallaciam illuditur curiositas humana, quando id impudenter appetunt scire, quod nulla ratione eis competit investigare. Ac ideo datur potestas immundis spiritibus, ut per vasa sibi apta, hoc est pravos homines, seducant illos qui spernunt veritatem et credunt mendacio, et, iuxta Pauli sententiam, sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas

¹ in prec. CRPBS; imprec- H; prec- M

² Ex – eiusd. om. H

³ (condemnat, habet et August. et Isido.) add. M²

⁴ est CRM; om. PBS

⁵ after corr. C

⁶ Strages RPBS; Tages C²M; [Strages, orig. et Vict.] Fr

⁷ H omits rest of cap. from here

⁸ hunc CPB; hic M; ? S

⁹ E- ss P

¹⁰ (Hactenus Isidorus) add. M²

autem convertentur. Onerati peccatis dicuntur¹¹ variis desideriis semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Quemadmodum autem Iannes, et Mambres resisterunt Moisi, ita et isti resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem, sed ultra non proficient. Insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. Nec ideo quisquam credere debet quoslibet magicis artibus aliquid facere posse sine permissu Dei, qui omnia que fiunt aut iusto iudicio facit, aut permissu suo ita fieri sinit. Quod predicti magi leguntur similia fecisse Moisi, qui virgam suam proiecit, et conversa est in draconem, proieceruntque ipsi¹² singuli virgas suas, que verse sunt in dracones, sed devoravit virga Aaron virgas eorum.¹³ Non ergo¹⁴ fuerunt creatores draconum nec magi, nec angeli mali, quibus ministris illa operabantur. Insunt enim rebus corporeis per omnia elementa quedam occulte seminarie rationes, quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli qui ista faciunt, animalium creatores, sicut nec agricole segetum vel arborum, vel quorumque¹⁵ in terra gignentium, creatores dicendi sunt, quamvis noverint prebere quasdam visibiles opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc illi invisibiliter; Deus vero solus unus creator est, qui causas ipsas et rationes seminarias rebus inseruit.¹⁶ Preterea quidam querendum putant, quomodo Scriptura narret Pithonissam Samuelem prophetam suscitasse ad colloquium Saul impiissimi regis, si Pithonica divinatio errori magice artis deputanda sit. Quibus ita responderi potest indignum¹⁷ omnino facinus esse¹⁸, si secundum verba historie commodetur assensus. Quomodo enim poterat fieri, ut arte magica attraheretur vir et nativitate¹⁹ sanctus, et vite operibus iustus; aut si non attractus est, consensit? Quod utrumque de viro iusto credere, adversum²⁰ est.²¹ Nullum suffragium habet iustitia si aut²² voluntarius, amisit meritum spiritualis quem²³ positus in carne quesiverat. Quod valde absurdum est, quia hinc²⁴ qui iustus recedit, permanet iustus. Porro autem hoc est prestigium Satane, quo ut plurimos fallat, etiam bonos in potestate se habere confingat. Quod apostolus inter cetera ostendit dicens: Ipse Satanas transfigurat se in angelum lucis. Ut enim errorem faceret, in quo²⁵ gloriaretur, in habitu viri iusti et nomine se subornavit, ut nichil proficere spem quam predicabant Dei cultoribus mentiretur, quando hinc exeuntes iustos finxit in sua esse potestate. Sed hoc quosdam fallit, quod de morte Saul et filii²⁶ eius non sit mentitus, quasi magnum sit diabolo ante occasum mortem corporis providere, cum signa quedam soleant apparere morituris, quippe a quibus Dei protectio amota videtur, quanto magis diabolo, quem angelica maiestate sublimem prophetica oracula fuisse testantur, de cuius magnitudine apostolus ait: An ignoratis altitudinem Satane? Quid mirum ergo si imminem

¹¹ dic- CPBS; duc- C²RP²VM

¹² ipsi CPBM; om. S

¹³ (Aug, L. q. super Exod., q. 21) add. M²

¹⁴ ergo CPBS; enim M

¹⁵ -que RPBVS; -cumque CM

¹⁶ (August. lib. Quaest. Veteris et Novi test., c. 27.) add. M²

¹⁷ [malignum] add. M²

¹⁸ esse CPBM; om. S

¹⁹ [a nativitate] add. M²

²⁰ adversum CPBS; absurdum M, [adversum] add. M²

²¹ Si enim invitus adductus est add. M, om. CPBS

²² aut CPBS; autem M

²³ spiritualis quem CBS; spiritual' quem P; spirituale quod M

²⁴ hinc CPBM; om. S

²⁵ et ipse add. M, om. CPBS

²⁶ filii CPBS; filiorum M

prope mortem potuit providere, cum hoc sit unde fallit et se in Dei potestate vult adorari? Nam tanta hebetudine demens effectus est Saul, ut ad Pithonissam confugeret; depravatus enim causa peccati, ad hec se contulit que damnaverant. Sed si quis propter historiam et ea que verbis expressa sunt, putet non pretermittenda ne ratio historie inanis sit, recte faciet quidem, si tamen minime istud ad veri rapiat rationem, sed ad visum et intellectum Saul. Neque enim reprobis factus poterat bonum intellectum habere. Historicus enim mentem Saul et habitum Samuelis descripsit, ea que dicta et visa sunt exprimens, pretermittens si²⁷ vera an falsa sint. Quid enim ait? Audiens in quo habitu esset excitatus? Intellexit, inquit, hunc esse Samuel²⁸. Quid intellexerit retulit, et quia bene non²⁹ intellexit, contra Scripturam alium adoravit quam Dominum, et putans Samuelem, adoravit diabolum, ut fructum fallacie sue haberet Satanas. Hoc enim nititur, ut adoretur quasi Deus. Si enim vere Samuel illi apparuisset, non utique vir iustus permisisset se adorari, qui predicaverat Dominum³⁰ solum esse adorandum. Et quomodo homo Dei qui cum Abraham in³¹ refrigerio erat³², dicebat ad virum pestilentie, dignum ardore gehenne: Cras tecum eris? His duobus titulis subtilitatem fallacie sue providit³³ improvidus Satanas, quia et adorari se permisit sub habitu et nomine Samuelis contra legem, et virum peccatis³⁴ pressum (cum magna distantia peccatorum et iustorum sit) cum Samuele iustissimo futurum mentitus est. Verum potest videri³⁵ sed³⁶ de Samuelis nomine taceatur, quia Saul cum diabolo futurus erat, ad eum enim transmigravit quem adoravit. Semper ergo³⁷ diabolus sub velamine latens prodit se, dum ea confingit que horreant³⁸ personis per quas fallere nititur. Si autem quislibet³⁹ opponit, ac dicit: Quomodo eveniunt illa que illi divini predicunt futura, aut quomodo possunt egris prebere medelam, aut sanis immittere egritudinem, si aliquid proprie virtutis ac potestatis non habent? Hoc a nobis recipiat responsum, quod ideo quisquam non debet eis credere, quia aliquando eveniunt que predicunt, aut sanare videntur languidos⁴⁰, vel⁴¹ ledere sanos, quia hoc permissu Dei fit, ut ipsi qui hec audiunt vel vident probentur, et appareat quali fide sint, vel devotione erga⁴² Deum. Sicut in Deuteronomio legitur Moises verbo Domini populo Dei precepisse, ita⁴³ dicens: Si surrexerit in medio tui propheta, aut qui somnium vidisse se dicat, et predixerit signum ac portentum, et venerit⁴⁴ quod locutus est, et dixerit: Eamus et sequamur deos alienos ignorans⁴⁵, et serviamus eis, non audies verba prophete aut somniatoris, quia tentat vos Dominus Deus vester, ut palam fiat utrum diligatis eum, an non. In toto corde et in tota anima vestra Dominum Deum

²⁷ [sive] *add.* M

²⁸ -uel CP; -uhel S; -uelem M

²⁹ bene non CPBS; non bene M

³⁰ Dominum CPBS; Deum M

³¹ in CPBSM; *om.* Fr

³² *corr. fr.* erit S

³³ providit CPBS; prodidit M

³⁴ *in mg.* C

³⁵ P *obsc.*

³⁶ sed CPBS; si M

³⁷ ergo CPBS; enim M

³⁸ horr- CP?BS; abhorr- M

³⁹ quisl- CPBSM; quil- Fr

⁴⁰ languidos CPBSM; infirmos B

⁴¹ vel CPM; ? B; aut S

⁴² erga CPBM; apud S

⁴³ pop. Dei prec. ita CPM; prec. pop. Dei S

⁴⁴ ven- CPBS; even- M

⁴⁵ ignorans CPBS; quos ignoras M

vestrum sequimini, et ipsum timete, mandata illius custodite et audite vocem eius. Ipsi servietis, et ipsi adherebitis⁴⁶, etc.⁴⁷ Ubi sane intelligi voluit, etiam illa que a divinantibus non secundum Deum dicuntur, si acciderint que dicuntur, non accipienda etiam si fiant⁴⁸ que precipiuntur ab eis, aut colantur que coluntur ab eis. Nec preter suam potestatem Deus ostendit esse quod ista contingunt, sed quasi quereretur cur ea permittat, causam tentationis exposuit, ad cognoscendam utique eorum dilectionem, utrum eam habeant erga Deum suum. Cognoscendam vero ab ipsis potius quam ab illo, qui scit omnia antequam fiant.

(*ibid. proxime subiungitur. Principium decerptum est ex lib. II August, De doct. Chri. c. 20 et 23*). BD 10.44] IP 8.67 (26, q. 5, c. Nec mirum.), (26, q. 4, c. Sciendum.)

⁴⁶ Ipsi serv. - adh. om. B, in CPSM

⁴⁷ [August., L. quaest, super Deut., q. 19.] add. M²

⁴⁸ vel etiam si fiant CPBS; sic ut fiant M, [vel etiam si fiant add. M²]; [Vict.] superadd. Fr

70

De natura demonum. Ex dictis eiusdem

Sciendum vero est¹ hanc demonum esse naturam ut erei corporis sensu terrenorum corporum sensum facile precedant: celeritate etiam, propter² erei corporis superiorem mobilitatem, non solum cursus quorumlibet hominum vel ferarum, verum etiam volatus avium incomparabiliter vincant. Quibus duabus rebus quantum ad ereum corpus attinet prediti³, hoc est acrimonia sensus et⁴ celeritate motus, multo ante cogitata⁵ prenuntiant, vel nuntiant que homines pro sensus terreni tarditate⁶ mirentur. Accessit etiam demonibus per tam longum tempus quo eorum vita protenditur, rerum longe maior experientia, quam potest hominibus propter brevitatem vite provenire. Per has efficacias quas erei corporis natura sortita est, non solum multa futura predicunt demones, verum etiam mira multa⁷ faciunt. Que quoniam homines dicere ac facere non possunt, eos dignos quidam quibus serviant, et quibus honores divinos deferant arbitrantur, investigante⁸ maxime vitio curiositatis, propter amorem felicitatis false atque terrene, et excellentie temporalis. Qui autem se ab eis cupiditatibus mundant, nec eis se feriendos rapiendosque⁹ permittunt, sed inquirunt et amant aliquid quod eodem modo semper est, cuius participatione beati sint, primum considerant non ideo sibi preponendos esse demones, quod acriore sensu corporis prevalent eris¹⁰ scilicet, hoc est subtilioris elementi: quia nec ipsis terrenis corporibus bestias sibi preponendas putant, que acrius multa persentiunt: veluti sagacem canem, quia latentem feram olfactu acerrimo sic invenit, ut ad eam capiendam ducatum quemdam homini prebeat: non utique prudentiore intellectu animi, sed acutiore corporis sensu; vel vulturem, quia proiecto cadavere ex improvisa longinquitate advocat; nec aquilam, quia sublimiter volans de tanto intervallo natantem sub¹¹ fluctibus piscem dicitur pervidere, et graviter illisa, exertis pedibus atque unguibus rapere; nec alia multa

¹ ss C

² propter CPBM; om. S

³ prediti C²RVBSM; predicti CP

⁴ et CPBM; om. S

⁵ cogitata CPBS; cognita M

⁶ tarditate CV²BSM; tradite P; ? V

⁷ mira multa CPBS; multa mira M

⁸ invest- CPBS; inst- M

⁹ [fallendos capiendosque] add. M²

¹⁰ [aerei] add. M

¹¹ [in] add. M

animantium genera que inter herbas saluti sue noxias pascendo circumerrant, nec aliquid eorum quo ledantur attingunt, cum eas homo vix experimento capere didicerit, et multa innoxia quod sint in experta, formidet. Unde conicere facile est quantum possit in ereis corporibus sensus esse acrior, nec ideo tamen demones qui eo predicti sunt bonis hominibus preponendos prudens quisque censuerit. Hoc et de corporum celeritate dicimus: et hac enim prestantia non solum a volucris homines, verum etiam a multis quadrupedibus ita superantur, ut in eorum comparatione plumbei deputandi sint: nec tamen ideo sibi hec animantium genera existimant preponenda, quibus capiendis et mansuefaciendis atque in sue voluntatis usum commodumque redigendis, non vi corporis, sed rationis imperitant.¹² Illam vero tertiam demonum potentiam quod diuturna rerum experientia quemadmodum prenoscant atque prenuntiant multa didicerunt, ita contemnunt qui hec vigilanter curant a verissime lucis veritate discernere, ut nec malos senes plura expertos et ob hoc quasi doctiores, ideo probi adolescentes sibi antecellere existiment, ut nec medicos, nec nautas, nec agricolas, quos prave voluntatis et iniquis moribus viderint, ideo putent sibi esse preferendos quod illi de valetudinibus, illi de tempestatibus, illi de arbustorum generibus multa ita prenuntiant, ut harum rerum in experto divinare videantur. Quod vero non solum quedam demones futura predicunt, verum etiam quedam mira faciunt, pro ipsa utique sui corporis excellentia, cur non contemnatur a prudentibus, cum plerique iniqui ac perditii homines ita exerceant corpora sua, tantaque diversis artibus possint, ut ea qui hec nesciunt, nec aliquando viderunt, etiam narrata vix credant? Quam multa funambuli ceterique theatri artifices, quam multa opifices maximeque mechanici miranda fecerunt? Num ideo meliores sunt bonis, et sancta pietate predictis hominibus? Que ideo commemoravimus, ut qui hec sine pervicacia et sine vana resistendi animositate considerat, simul cogitet, si de subiacenti crassiore materia, vel sui quisque corporis vel terre et aque, lapidum atque lignorum metallorumque variorum tanta quidem homines possunt, ut eos illi qui hec non possunt¹³ plerumque stupendo in sui comparatione divinos vocent, cum quidam illorum sint artibus potentiores, quidam istorum moribus meliores: quanto meliora et maiora pro subtilissimi corporis, hoc est erei facultate ac facilitate, demones possint, cum tamen sint pravitate voluntatis maximeque superbie fastu et evidenti malitia spiritus immundi atque perversi. Quantum autem valeat eris elementum quo eorum corpora prevalent, ad multa visibilia invisibiliter molienda, movenda, mutanda atque versanda, longum est nunc demonstrare, et putamus quod vel mediocriter consideranti facile occurrat.

(August., c. 3 lib. De divinatione daemonum). BD 10.45] Ctp 3.21.16 and IP 8.68 to. et excellentie temporalis only.

¹² (Ibid., c. 4.) add. M²

¹³ ut eos illi – possunt ss V

71

De divinatione demonum. Ex dictis eiusdem¹

Igitur nunc primum sciendum est, quoniam de divinatione demonum questio est, illos ea plerumque prenuntiare que ipsi facturi sunt. Accipiunt enim sepe potestatem et morbos immittere, et ipsum erem vitiando morbidum reddere, et perversis atque amatoribus terrenorum commodorum malefacta suadere, de quorum moribus certi sunt, quod sint eis talia suadentibus consensuri. Suadent enim miris et

¹ eiusdem CPBM; beati Augustini S

invisibilibus modis, per illam subtilitatem corporum suorum corpora hominum non sentientium penetrando, et se cogitationibus eorum per quedam imaginaria visa miscendo, sive vigilantium sive dormientium. Aliquando autem non que ipsi faciunt, sed que naturalibus signis futura prenoscunt, que signa in hominum sensus venire non possunt, ante predicunt. Neque enim quia previdet medicus quod providere nescit huius artis ignarus, ideo iam divinus habendus est. Quid autem mirum, si quemadmodum ille in corporis humani vel perturbata vel modificata temperie, seu bonas seu malas futuras previdet valetudines, sic demon in eris affectione atque ordinatione sibi nota, nobis ignota, futuras previdet tempestates?² Aliquando et hominum dispositiones, non solum voce prolatas, verum etiam cogitatione conceptas, cum signa quedam ex animo exprimuntur in corpore, tota facilitate perdiscunt, atque hinc etiam multa futura prenuntiant, aliis videlicet mira, qui ista disposita non noverunt. Sicut enim apparet concitior animi motus in vultu, ut ab hominibus quoque aliquid forinsecus agnoscatur, quod intrinsecus agitur: ita non debet esse incredibile, si etiam leniores cogitationes dant aliqua signa per corpus, que obtuso sensu hominum cognosci non possunt, acuto autem demonum possunt.³ Hac atque huiusmodi facultate multa demones futura prenuntiant, cum tamen ab eis longe sit altitudo illius prophetie, quam Deus per sanctos angelos suos et prophetas operatur. Nam si quid de illa Dei dispositione prenuntiant, audiunt ut prenuntient: et cum ea predicunt que inde audiunt non fallunt, veracissima enim sunt angelica et prophetica oracula. Sic⁴ autem indignanter⁵ accipitur, quod aliqua etiam talia demones audiant et predicant, quasi aliquid indignum sit, ut quod ideo dicitur ut hominibus innotescat, hoc non solum boni, verum etiam mali non taceant: cum in ipsis hominibus etiam vite bone precepta videamus pariter a iustis perversisque cantari: nec obesse aliquid, imo etiam prodesse ad maiorem notitiam famamque veritatis, cum de illa etiam hi quicquid noverunt dicunt, qui ei perversis moribus contradicunt⁶. In ceteris autem suis predictionibus demones plerumque et fallunt et falluntur. Falluntur quidem quia cum suas dispositiones prenuntiant⁷, ex improvise desuper aliquid iubetur, quod eorum consilia cuncta perturbat: velut si aliquid disponant quilibet homines quibusque potestatibus subditi, quod non prohibuitur suos prepositos arbitrentur, idque facturos se esse promittant. At illi penes quos maior potestas est ex alio superiore concilio hoc totum dispositum atque preparatum repente prohibeant. Falluntur etiam, cum causis naturalibus aliqua, sicut medici, et naute, et agricole, sed longe acutius longeque prestantius pro erei corporis sensu solertiore et excitatore prenoscunt: quia et hec ab angelis Deo summo pie servientibus ex alia dispositione ignota demonibus ex improvise ac repente mutantur: tanquam si aliquid egro extrinsecus accedat quo moriatur, quem medicus veris salutis precedentibus signis victurum esse promiserat. Aut si eris qualitate provisa⁸, diu flaturum illum ventum nautarum aliqui predixissent, cui Dominus Christus cum discipulis navigans, ut quiesceret imperavit, et facta est tranquillitas magna, vel si agricola illo anno fructificaturam vitem aliquam polliceatur, naturam utique terre et numeros seminum callens, quo tamen anno eam vel improvisa celi intemperies arefaciat, vel aliqua iussio potentioris eradicet: ita multa etiam ad prescientiam predictionemque demonum pertinentia, que minoribus et usitatoribus

² (Vide II Retract. c. 30.) *add.* M²

³ (Eiusdem lib. De divinati. c. 6.) *add.* M²

⁴ Sic CPBS; Si M; [sic] *add.* M², [Vict.] *superadd.* Fr

⁵ [Apud Aug. hodie legitur, non indignanter] *add.* M²

⁶ et qui ei perv. mor. cont. ss V

⁷ [pronunciant] *add.* M²

⁸ [praevisa] *add.* M²

causis futura previdentur, eadem maioribus et occultioribus causis impedita mutantur. Fallunt autem etiam studio fallendi, et invida voluntate quia⁹ hominum errore letantur. Sed ne apud cultores suos pondus auctoritatis amittant, id agunt ut interpretibus suis signorumque suorum coniectoris culpa tribuatur, quando vel decepti fuerint, vel mentiti. Nonnunquam vero ipsi maligni spiritus et illusores hominum, atque invisores salutis eorum solent predicere defectum culture sue et idolorum ruinam, quatenus prescii videantur quid in singulis regnis aut locis venturum sit, et quid adversi sue factioni contingere possit. Quod etiam illi qui gentilium historias legunt non ignorant. Quid ergo mirum si iam imminente temporum et simulacrorum eversione, quam prophete Dei summi tanto ante predixerant, Serapis demon alicui cultorum suorum hoc de proximo prodidit, ut suam quasi divinationem recedens vel fugiens commendaret?¹⁰ Fugantur enim isti vel etiam iussis superioribus colligati abstrahuntur, et alienantur a locis suis, ut de rebus in quibus colebantur, fiat voluntas Dei, qui hoc tanto ante per omnes gentes futurum esse predixit, et ut per suos fideles fieret imperavit. Cur autem non hoc sineretur demon predicere, cum sibi iam prenoscere¹¹ imminere, cum hec predictio et in prophetis attestaretur, a quibus sunt ista conscripta, ut prudentibus daretur intelligi quam vigilanter esset demonum cavenda fallacia cultusque fugiendus? Qui cum ante per tam longum tempus in templis suis hec futura tacuissent, que per prophetas predicta ignorare non possent, posteaquam appropinquare ceperunt voluerunt ea quasi predicere, ne ignari victique putarentur.

(*eiusdem lib. cap. 5*). BD 10.46] Ctp 3.21.17 to vel fugiens commendaret only.

⁹ quia CPBS; qua [quia] M, [Vict.] add. Fr

¹⁰ (Ibidem, c. 7.) add. M²

¹¹ demon predicare cum – prenoscere in mg. P

72

De eadem re. Ex dictis eiusdem

Cum igitur tam longe ante predictum esset atque conscriptum, ut alia interim taceamus, dicamus illud quod Sophonias propheta dicit: Prevalebit Dominus adversus eos et exterminabit omnes deos gentium terre, et adorabunt eum unusquisque de loco suo, omnes insule gentium¹. Aut non credebant ista sibi eventura qui in templis gentium colebantur, et hec ideo per suos vates ac fanaticos frequentare noluerunt: aut cum ea ventura certissime scirent, ideo per sua templa tacuerunt, ne iam tunc inciperent ab hominibus intelligentibus deserere atque contemni, quod de templorum et simulacrorum suorum futura eversione eis a prophetis attestaretur, qui eos coli prohibebant. Nunc vero posteaquam tempus advenit, quo complerentur vaticinia prophetarum Dei unius, qui istos deos falsos dicit, et ne colantur vehementissime precipit, cur non hoc etiam ipsi compertum predicere sinerentur, ut inde clarius appareret eos hec antea vel minime credidisse, vel suis cultoribus enuntiare timuisse: in fine autem tanquam nichil amplius habentes quod agerent, etiam ibi voluisse suam ostentare divinitatem, ubi iam produntur diu simulasse divinationem?² Tamen nec ista ipsa que ab eis vix raro et clanculo proferuntur, movere nos debent, si cuiquam demonum extortum est id prodere cultoribus suis, quod didicerat ex eloquiis prophetarum, vel ex oraculis angelorum, quod cur non fieret, cum et ista non sit oppugnatio, sed attestatio veritatis? Illud enim quod solum ab ipsis fanaticis

¹ (Post pauca) add. M²

² (Ibid. paulo post, c. 8) add. M²

flagitandum est, nec unquam antea protulerunt, nec unquam postea nisi forte confictum proferre conabuntur, aliquid deos suos per vates suos contra Deum Israel ausos fuisse predicere³, de quo Deo doctissimi eorum auctores qui omnia illa legere ac nosse potuerunt, magis quesiverunt quis Deus esset, quam Deum negare potuerunt. Porro autem Deus iste quem nullus eorum negare ausus est verum Deum, quia etsi negaret non solum subiaceret debitis penis, verum etiam certis convinceretur effectibus. Iste ergo Deus quem nemo, ut diximus, illorum negare ausus est verum Deum, illos falsos esse deos et omnino deserendos, eorumque templa et simulacra et sacra evertenda, per suos vates, hoc est prophetas, aperta denuntiatione predixit, aperta potestate precepit, aperta veritate complevit. Unde quis est qui usque adeo desipiat ut non eum potius colendum eligat, quem coli non prohibent quos colebat? Quem procul dubio cum colere ceperit, illos utique non est culturus, quos prohibet coli quem colit.⁴ Quod autem ipsum essent culture gentes exterminatis diis falsis quos antea colebant, a prophetis eius esse predictum paulo ante commemoravimus, et nunc repetamus. Prevalebit, inquit, Dominus, adversus eos, et exterminabit omnes deos gentium terre, et adorabunt eum unusquisque de loco suo omnes insule gentium. Neque enim sole insule hic intelligende sunt, sed potius omnes gentes in his posite adorabunt Deum. Nec mirum, quandoquidem alibi non insulas nominat, sed universum orbem terrarum, dicens, Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terre, et adorabunt in conspectu eius universe patrie gentium, quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium. Hec autem per Christum fuisse complenda, et aliis⁵ pluribus te timoniis, et in eodem ipso psalmo unde hoc commemoravimus, satis apparet. Cum enim paulo superius futuram passionem suam per prophetam ipse loqueretur dicens: Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea, ipsi vero consideraverunt et inspexerunt me, diviserunt sibi vestimenta mea, super vestem meam miserunt sortem; paulo post infert illud quod posuimus: Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terre, etc. Quanquam et illud testimonium quod prius adhibui, ubi dictum est: Prevalebit Dominus adversus eos, et exterminabit omnes deos gentium terre, in eo quod positum est, Prevalebit, satis ostendit etiam hoc prenuntiatum, quod pagani prius oppugnaturi essent ecclesiam, nomenque Christianum quantum valerent persecuturi, ut si fieri posset de terra omnino deleteretur, et quia eos patientia martirum, et magnitudine miraculorum, et consequente fide populorum erat superaturus⁶, ideo sic dictum est: Prevalebit Dominus adversus eos. Non enim diceretur, prevalebit adversus eos, nisi oppugnando illi resisterent. Unde et in psalmo ita prophetatum est: Ut quid fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terre, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum eius. Et paulo post dicit, Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te, postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terre. His atque huiusmodi propheticis documentis predictum ostenditur quod videmus impleri per Christum, futurum fuisse ut Deus Israel, quem unum verum Deum intelligimus, non in una ipsa gente quae appellata est Israel, sed in omnibus gentibus coleretur, et omnes falsos Deos gentium et a templis eorum, et a cordibus cultorum suorum amoliretur.⁷ Eant nunc isti, et adhuc contra Christianam religionem, contra verum Dei cultum vanitates pristinas defensitare audeant, ut cum strepitu pereant. Nam et hoc de

³ [prodere] *add.* M

⁴ (Ibidem, c. 9.) *add.* M²

⁵ autem per Chr. - aliis *in mg.* P

⁶ [superatura] *add.* M²

⁷ (Ibid. c. 10.) *add.* M²

illis predictum est in psalmis, dicente propheta, Sedisti super thronum qui iudicas equitatem, increpasti gentes et periit impius, nomen eorum delesti in eternum, et in seculum seculi. Inimici defecerunt framee in finem, et civitates eorum destruxisti; periit memoria eorum cum strepitu, et Dominus in eternum permanet. Necesse est ergo ut impleantur hec omnia. Nec etiam illud quod adhuc audent ipsi pauci qui remanserunt, vaniloquas suas ostentare doctrinas, et Christianos tanquam imperitissimos irridere, nos commovere debet, dum in eis impleri ea que predicta sunt videamus.⁸ Ex quo enim fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania adversus Dominum, et adversus Christum eius? quando ab eis fundebatur sanguis sanctorum, et vastabatur ecclesia, usque ad hoc tempus et deinceps quotidie minuuntur. Nos autem adversus eorum opprobria et superbas irrisiones fortissimos reddunt oracula Dei nostri, que de hac quoque re videmus et gaudemus impleri. Sic enim nos alloquitur per prophetam: Audite me qui scitis iudicium, populus meus in quorum corde lex mea est, opprobria hominum nolite metuere, et detractio eorum ne superemini, nec quod vos spernunt magni duxeritis. Sicut enim vestimentum, ita per tempus absumentur, et sicut lana a tineas comedentur; iustitia autem mea in eternum manet.⁹ Attendendum est ergo atque omni studio cavendum, ne nostris temporibus in quibus videmus Christianam religionem in toto orbe dilatam, propter desidiam magistrorum et inertiam doctorum pauci illi qui adhuc supersunt, confundant ritum culture veri Dei, et demoniacis illusionibus depravati divinationes falsas in populo Dei agant, rusticos et imperitos seducentes, ita ut deserta ipsa veritate que lux est mundi, et illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum tenebrarum harum, querant scientiam futurorum, et a deceptoribus hominum querant salutem animarum, sive corporum suorum; his enim prevaricationibus maxime irritatur Deus, et ad vindictam provocatur. Unde per Ezechielem comminatur dicens: Ve prophetis insipientibus, qui sequuntur spiritum suum, et nichil vident. Quasi vulpes in desertis prophete tui Israel erant. Numquid non visionem cassam vidistis, et divinationem mendacem locuti estis? et dicitis: Ait Dominus, cum ego non sim locutus. Propterea hec dicit Dominus Deus: Quia locuti estis vana, et vidistis mendacium, ideo ecce ego ad vos, ait Dominus Deus, et erit manus mea super prophetas qui vident vana et divinant mendacia. In concilio populi mei non erunt, et in scriptura domus Israel non scribentur, nec in terram Israel ingredientur. Ad doctores autem per eundem prophetam increpans eorum inertiam ita loquitur, dicens: Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prelio in die Domini. Et rursum. Ve, inquit, pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges pascuntur a pastoribus? Lac comedebatis et lanis operiebamini, et quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit non consolidastis, et quod egrotum non sanastis, quod fractum est non alligastis, et quod abiectum non reduxistis, et quod perierat non quesistis: sed cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia. Et disperse sunt oves mee, eo quod non esset pastor, et facte sunt in devorationem omnium bestiarum agri, et disperse sunt. Hinc et per Ieremiam dicitur: A minimo usque ad maximum omnes avaritiam sequuntur, a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium. Et sanabant contritionem filie populi mei ad ignominiam. dicentes: Pax, pax cum non esset pax: confusi sunt, quia abominationem fecerunt. Idcirco hec dicit Dominus Deus exercituum Deus Israel: Ecce ego cibabo populum istum absinthio, et potum dabo eis aquam fellis, et dispergam eos in gentibus quas non noverunt ipsi et patres eorum, et mittam post eos gladium donec consumantur. Qualiter ergo displiceat Deo omnipotenti pastorum negligentia et subditorum error, non solum prophetica

⁸ (Paulo inferius) *add.* M²

⁹ (Hactenus eo loci August.) *add.* M²

testimonia ostendunt, sed etiam facta antiquorum declarant, cum in libro Regum legitur quomodo malignus spiritus deceperit Achab regem Israel per falsos prophetas, ita ut credens eis interierit. Et quomodo Ochozias filius eius egrotans miserit nuntios ad consulendum Beelzebub deum Accaron, utrum vivere atque convalescere posset de infirmitate sua. Ob quod Elias propheta a Domino missus increpat eum, dicens: Quia misisti nuntios ad consulendum Beelzebub deum Accaron, quasi non esset Deus in Israel a quo posses interrogare sermonem, ideo de lectulo super quem ascendisti non descendes, sed morte morieris. Mortuus est autem ipse iuxta sermonem Domini quem locutus est Elias, et salutem quam querebat non invenit. Quapropter curandum summopere est omnibus modis, hoc est prelati et subditi, maioribus et minoribus, sacerdotibus et plebi, ne aliquem seducat per huiusmodi illusionem fraus, dolus, et nequitia hostis antiqui, ita ut a mendacibus velimus discere veritatem, et a pestiferis morbis mortisque auctoribus queramus infirmitatis nostre remedium, sed magis ad Deum vivum et vivificatorem omnium confugiendo, devoto corde properemus, per orationes sacras, ieiunia, et eleemosinas illum deprecantes, ut ipse propter benignitatem suam consulat servis suis, eripiens nos de omnibus inimicis nostris, doceatque nos facere voluntatem suam, quia ipse est Dominus Deus noster; spiritumque suum bonum nobis tribuat, qui nos ducat in viam rectam, vivificetque nos in equitate sua quatenus eius magisterio omni tempore vite nostre gratum ei servitium exhibentes, post hanc vitam per eius gratiam mercamur beatitudinem possidere sempiternam¹⁰.

(*ibid. proxime post*). BD 10.47]

¹⁰ [coelestem] *add.* M

73

De sacerdotibus, et reliquis ecclesiasticis ordinibus qui magos, hariolos aut divinos consulunt. Ex concilio Toletano, cap. 39

Si quis episcopus, aut presbiter, sive diaconus, vel quilibet ex ordine clericorum magos, aut aruspices, aut hariolos, aut certe augures, vel sortilegos, aut eos qui profitentur artem magicam, aut aliquos eorum similia exercentes consuluisse fuerit deprehensus, ab honore dignitatis sue depositus monasterii censuram excipiat, ibique perpetue penitentiae¹ deditus scelus admissi sacrilegii luat.

(*concil. Tolet. IV, c. 28*). BD 10.48]

¹ [al. poenam] *add.* Fr

74

De his qui ad fascinum incantationes fecerint. Ex concilio Cabilonensi, cap. 5

Si quis precantaverit ad fascinum, vel qualescumque precantationes, excepto Simbolo et Oratione Dominica; qui cantat, et cui cantatur, tres quadragesimas in pane et aqua peniteat.

BD 10.49]

75

Quod demoniacum petras, vel herbas sine incantatione liceat portare. Ex dictis Hieronimi

Demonium sustinenti licet petras vel herbas habere sine incantatione.

BD 10.50]

76*

¹*Sinodus*² *Eugenii pape tempore Ludovici et Lotharii augustorum, cap. 11*
Sacerdos³ ludos aliquos coram se fieri non delectetur⁴. Transgressor quippe inventus admonitione episcopi ulterius agere desinat; sin autem, canonice iudicetur.

¹ Ne sacerdos inanibus ludis delectetur *add. as rubric* M

² Syn. CPBSHA; Ex synodo M

³ -dos PVBSM; -dotes CRH

⁴ -etur PVBSM; -entur CRH

77*

¹*Cap. 35*

Sunt quidam et maxime mulieres, qui festis ac sacris diebus, atque sanctorum natalitiis, quibus debent Deo vacare, non delectantur ad ecclesiam venire, sed balando, ac verba turpia decantando, ac ducendo, similitudinem paganorum peragendo advenire procurant. Tales enim si cum minoribus veniunt ad ecclesiam, cum maioribus peccatis revertuntur. In tali enim facto debet unusquisque sacerdos diligentissime populum admonere, ut pro sola oratione his diebus ad ecclesiam recurrant, quia ipsi qui talia agunt, non solum se perdunt, sed etiam alios deperire attendunt.

¹ Ne mulieres festis diebus vanis ludis vacent *add. as rubric* M

78*

¹*Laodicensi*² *concilio*³, *cap. 54*⁴

Non oportet ministros altaris, vel quoslibet clericos spectaculis aliquibus que aut in nuptiis aut in cenis exhibentur, interesse; sed antequam thimelici ingrediantur, surgere eos de convivio, et abire debere.

Ctp 2.7.26] (De cons. dist. 5, c. Non oportet ministros.)

¹ Ne presbyteri spectaculis intersint *add. as rubric* M; Ex *add.* M

² -ensi PVM; -ense CRBSH

³ reg. *add.* A, *om.* CPBSM

⁴ cap. 54 CPBHM: *om.* S

79*

¹*Concilio IV*² *Carthaginensi, cap. 58*³

Clericum scurrilem, et verbis turpibus iocularem ab officio retrahendum.
(*cap. 60*) *Ctp 2.18.59, cf BD 2.171] (Dist. 46, c. Clericum.)*

¹ De scurrilibus clericis. Ex *add.* M. Ex *add.* H

² IV CPBM; *om.* S

³ 58 CPSHA; ? B; 59 M

80**¹Ambrosius de officiis², lib. I*

³Interdum honesta ioca et suavia sint, tamen ab ecclesiastica abhorrent regula, quoniam que in Scripturis non reperimus, ea quemadmodum⁴ usurpare possumus? Cavendum etiam in fabulis, ne inflectant gravitatem severioris propositi. Ve vobis qui ridetis, quia flebitis, ait Dominus, et non ridendi materiam requirimus, ut hic ridentes illic fleamus? Non solum autem profusos, sed omnes etiam declinandos arbitror; plenum tamen suavitatis et gratie sermonem esse, non est indecorum.

(cap. 23).

¹ De iocis vitandis *add. as rubric* M² de off. CPBS; lib. officiorum M³ Item *add. A, Licet add. M; om. CPBSH*⁴ [quomodo] *add. M²***81****Sermo¹ Augustini de decimis qui sic incipit, Propicio Christo*

Hoc admonete, fratres, ut cantica turpia et luxuriosa castitati et honestati inimica, familie vestre ex ore non proferant: quia non est iustum ut ex illo ore ubi Eucaristia Christi ingreditur, canticum luxuriosum et amatorium proferatur.

(Serm. 219 de tempore: sed hoc inde non est desumptum)

¹ Sermo CPSA; Sermo sancti B; De eodem. Ex sermone M**82****¹Vita sancti Pannutii²*

Etiam si latro sit aliquis, aut in scena positus, etiam si cultum ruris exerceat, et coniugio videatur astrictus³, etiam si negotiator dicatur, et mercimoniis inserviat, tamen in omni ordine humane vite sunt anime Deo placentes, et habentes actus aliquos occultos⁴, quibus delectatur Deus. Unde constat non tantum professionem vite, aut habitus speciem Deo esse placitam, quantum sinceritatem et affectionem mentis, et operum probitatem.

¹ Quod in omni ordine sint animae Deo placentes. Ex *add. M*² Iann- B³ etiam si cultum – astr. *in mg.* V⁴ [excultos] *add. M²***83****Ciprianus ad Eucratium de histrione¹*

Consulendum me existimasti, frater carissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui apud vos constitutus in eiusdem adhuc artis sue dedecore perseverat, et magister et doctor non erudiendorum, sed perdendorum puerorum, id quod male didicit ceteris quoque insinuat, an talis debeat communicare nobiscum. Quod puto ego nec divine maiestati, nec evangelice discipline congruere, ut pudor et honor ecclesie tam turpi et infami contagione fedetur. Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebre vestem, et maledicti eiusmodi iudicentur, quanto maioris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed et gestus quoque turpes et molles, et

¹ de hist. *before Cip.* M

muliebres magisterio impudice artis exprimere? Nec excuset se quisquam, si a theatro ipse cessaverit, cum tamen hoc ceteros doceat. Non potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, et qui pro se uno plures succidaneos suggerit, contra constitutionem Dei erudiens et docens, quemadmodum masculus frangatur in feminam, et sexus arte mutetur, et diabolo divinum plasma maculanti per corrupti atque enervati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis et necessitatem paupertatis obtendit, potest inter ceteros qui ecclesie alimentis sustentantur², huius quoque necessitas adiuvari: si tamen contentus sit frugalioribus et innocentibus cibis: nec putet salario se esse redimendum, ut a peccatis cesset, quando hoc non nobis sed sibi prestat.

(lib. I, epist., 10, cuius initium: *Pro dilectione*). CB Varia 1B 58]

² [sustentantur] add. M²

84*

¹*Augustinus super Iohannem, pars² II*

Donare res suas histrionibus vitium est immane, non virtus. Et scitis de talibus quam sit frequens fama cum laude, quia sicut scriptum est, laudatur peccator in desideriis anime sue, et qui iniqua gerit benedicatur.

(tract. 100 ad c. XVI Ioan.) Ctp 3.21.18.

¹ Vitium esse res suas histrionibus donare add. as rubric M

² pars CPBSM; parte Fr

85*

¹*Nicolaus papa ad consulta Bulgarorum, cap. 41*

De his² autem qui Christianitatis bonum suscipere renuunt, et idolis immolant, vel genua curvant nichil aliud possumus scribere vobis, nisi ut eos ad fidem rectam monitis, exhortationibus, et ratione potius quam vi, quod vane sapiunt, convincatis.

¹ Idololatrias non vi, sed ratione convertendos add. as rubric M

² his CRVSHA; iis PBM

86*

Item¹

Nulla cum iis² qui non credunt, idolaque adorant miscenda communio est. Porro illis violentia ut credant nullatenus inferenda est: nam omne quod ex voto non est, bonum esse non potest³.

¹ Item with break CSH; Item with no break PA; De eodem. Idem. [ibid. add. Fr] M

² iis CPBM; his SH; hiis V

³ after corr. P

87*

Cap. 91¹

Neque² quod Christianus persequitur, et a pagano percutitur et occiditur animal: neque quod paganus persequitur, et Christianus occidit comedendum est.

¹ Cap. 91 CBHM; Item cap. 91 P; om. with lacuna S

² enim *add.* CH, *om.* PVBSM

88*

¹*Sermo*² Leonis pape, in Natale Domini, qui sic incipit, *Festivitatis hodiernae*³

Nonnulli etiam Christiani adeo se religiose facere putant, ut priusquam ad beati Petri apostoli basilicam, que uni Deo vivo et vero dedicata est, perveniant, superatis gradibus quibus ad suggestum are superioris ascenditur, converso corpore ad nascentem se solem convertant⁴, et curvatis cervicibus in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantie vitio, partim paganitatis spiritu multum tabescimus et dolemus.

(*Serm. VII, c. 4*).

¹ Ne sol, velut sancti, venerationem accipiat *add. as rubric* M

² Sermo CPBSA; Ex *serm.* M

³ etc. *add.* M

⁴ [reflectant, orig.] *add. Fr*

89*

¹*Augustinus de Trinitate, lib. XII, cap. 7*

Opera misericordie nichil prosunt, sive paganis sive Iudeis qui Christo non credunt, sive quibuscumque hereticis et scismaticis, ubi fides et dilectio et sobria sanctificatio non invenitur.

CB Var. 1C 67

¹ Quod opera non prosint sine fide *add. as rubric* M

90*

¹*Iohannes VIII*² *Neapolitanis, Salernitanis*³ *et Amalphitanis*

Conscientia vestre in Christo dilectionis iuste diiudicet quantum Christo aversi sunt hi qui cum eius infidelibus contra prohibitionem Pauli tanti apostoli pollutam federis ineunt unitatem. Cum enim regis rebellionibus quocumque participio coniunguntur, pariter maiestatis criminibus obnoxii iudicantur, parique sententia condemnantur⁴; quantum a corpore Christi probantur extranei, qui eius hostibus federati, membra ipsius tanto perniciosius lacerant, quanto⁵ vicinius ecclesie Dei colliminant? Item. Quantum autem Deo sit execrabile cum impio federa pangere, luculenter ex hoc deprehenditur: quod Iosaphat rex Iuda, qui tot de anteacta vita preconiiis extollitur, de Achab amicitii increpatur, cum ei per Iehu propheta dicitur: Impio prebes auxilium, et his qui oderunt Dominum amicitia iungeris. Et idcirco iram quidem Domini merebaris, sed bona opera inventa sunt in te, eo quod abstuleris lucos de terra Iuda⁶. Quantum preterea sit Deo delectabile ab inimicorum Dei pace desistere, noster psalmographus manifestat, cum dicit: Nonne qui oderant te, Domine, oderam illos, et super inimicos tuos tabescebam? perfecto odio oderam illos, inimici

¹ De vitandis inimicis Christi *add. as rubric* M

² [VII] *add.* M²

³ [Falerianis] *add.* M²

⁴ [puniuntur] *add.* M²

⁵ pernit. lac. quanto *in mg* P

⁶ eo quod abst.- Iuda *in mg* P

facti sunt mihi. Ex quo, dilectissimi filii, patenter ostenditur, quanto crimine cum pessimis pax tenetur, si propheta tantus hoc velut in hostiam Deo obtulit, qui contra prazos pro Deo inimicitias excitavit. Hinc Levi tribus, assumptis gladiis per castrorum media transiens, quia feriendis noluit peccatoribus parcere, Deo manus suas dicta est consecrasse, hinc Phinees peccantium civium gratiam spernens, coeuntes cum Madianitis perculit, et iram Dei iratus placavit.

CB Ioh. VIII 50a for part

91*

¹*Gregorius II Bonifacio episcopo*

Quos a paganis baptizatos esse asseruisti, si ita habetur, ut denuo baptizes in nomine S. Trinitatis, mandamus. Item². De immolatitiis autem escis consulisti, si a fidelibus superductum fuerit vivificie crucis signum, edi liceret, an non. Illud sufficit respondere, quod beatus apostolus Paulus dicit, Si quis dixerit quia hoc immolatum est idolis, nolite edere propter eum qui indicavit, et propter conscientiam.

CB Bon. 15a, 16 (ii); Ctp I.57.3 has to mandamus only

¹ Ut baptizatus a paganis rebaptizetur *add. as rubric M*

² (epist. 14) *add. Fr*

92*

¹*Ex historia Anastasii bibliothecarii*² *Romane ecclesie*

Tertio imperii sui anno Iustinianus Augustus promulgavit legem, ne militarent pagani nec heretici, nisi soli orthodoxi.

¹ Ut soli orthodoxi militent *add. as rubric M*

² S. *add. M*

93*

¹*Beda in historia Anglorum, lib. I, cap. 25*²

Credienti³ fidei quia⁴ et conversioni ita congratulatus rex esse perhibetur, et ipse conversus, ut nullum tamen cogeret ad Christianismum, sed tantummodo credentes arctiori dilectione, quasi concives sibi regni celestis amplecteretur. Didicerat enim a doctoribus auctoribusque sue salutis servitium Christi voluntarium, non coactivum esse debere.

¹ Servitium Christi voluntarium esse, non coactivum *add. as rubric M*

² 25 CPBSA; 26 M

³ Credenti CPBSA; Credentium M

⁴ quia CPBSA; *om. M*

94*

¹*Gregorius Ianuario episcopo Calaritano*

Si cuiuslibet episcopi paganum rusticum invenire potero, in eundem episcopum fortiter vindicabo. Iam vero si rusticus tante fuerit perfidie et obstinationis inventus, ut ad Deum minime venire consentiat, tanto pensionis onere gravandus est, ut ipsa exactionis sue pena compellatur ad rectitudinem festinare.

¹ De exactione in rusticum paganum facienda *add. as rubric M*

(lib. III, epist. 26). Ctp 1.55.90 has from Iam vero only] (23, q. 6, c. Iam vero)

95*

¹*Gregorius Ianuario episcopo Sardinie*

Contra idolorum quoque cultores, vel aruspices atque sortilegos fraternitatem vestram vehementius pastorali hortamur invigilare custodia, atque publice in populo contra huius rei viros sermonem facere, eosque a tanti² labe sacrilegii et divini intentatione iudicii, et presentis vite periculo adhortatione suasoria revocare. Quos tamen si emendare se a talibus atque corrigere nolle repereris, ferventi comprehendere zelo te volumus, et si quidem servi sunt, verberibus cruciatibusque quibus ad emendationem pervenire valeant, castigare. Si vero sunt liberi, inclusione digna districtaque sunt in penitentia religandi.

(lib. VII, epist. 66). Vide supra c. 32)

¹ De zelo contra cultores idolorum seu aruspices habendo *add. as rubric* M

² [tanta] *add.* M

96*

¹*Ambrosius in prima epistola ad Corinthios*

Licet aliquid pollutum sit per accidentiam, id est oblationem idoli, cum hoc tamen nescit qui emit, nullum patitur scrupulum, et apud Deum immunis est.

(ad cap. 10.1 ad Corinth.).] Ctp 3.21.19.

¹ De idolothytis *add. as rubric* M

97*

¹*Sermo*² *Ambrosii de quadragesima qui sic incipit, Intellexisse vos*

Observant diem et mensem, qui Kalendis Ianuarii aut non ieiunant, aut non procedunt ad ecclesiam, sed procedunt ad campum. Ergo, fratres, omni studio gentilium festivitates et ferias declinemus, ut quando illi epulantur et leti sunt, tunc nos simus sobrii atque ieiuni: quo intelligant letitiam suam nostra abstinentia condemnari. Non solum autem gentilium, sed et Iudeorum consortia vitare debemus, quorum etiam confabulatio est magna pollutio.

(Id nunc legitur serm. 17 de Calend. Ianuar, cuius initium: Est mihi adversus)] Ctp 3.21.20

¹ Quid sit: Dies observatis et menses, etc. *add. as rubric* M

² Sermo CPBSHA; Ex serm. M

98*

¹*Augustinus ad Publicolam*

Si de area aut² torculari tollitur aliquid ad sacrificia demoniorum sciente Christiano, ideo³ peccat si fieri permittit ubi prohibendi potestas est. Quod si factum non comperit, aut prohibendi potestatem non habuit, utitur mundis reliquis fructibus, unde illa sublata sunt. Item. ⁴Si quis de aliqua carne dubitat, utrum sit immolatitia, et

¹ Ne Christiani de area vel torculari suo aliquid ad immolandum idolis sumi patiantur *add. as rubric* M

² aut CPVBS; aut de RH; vel M

³ [in Deo] *add.* M

⁴ (ibidem aliquanto post) *add.* M²

non est immolatitia, sed eam cogitationem tenuerit quod immolatitia non sit, et ea vescatur, non utique peccat: quia non est, nec putatur iam immolatitia, etsi antea putabatur. Neque enim non licet corrigere cogitationem a falsitate in veritatem. Si quis autem putaverit bonum esse quod malum est, et fecerit hoc putando, utique peccat: et ea sunt omnia peccata ignorantie, quandoquisque bene fieri putat quod male fit. (*epist. 154*)] *Ctp 3.21.21 to sublatam sunt only.*

99*

¹*Augustinus ad Bonifacium episcopum*

Recte dicuntur parentes vel quicumque maiores filios seu quoslibet parvulos baptizatos demoniorum sacrilegiis obligare conantes, spiritualiter homicide. Nam in illis quidem interfectionem non faciunt, sed quantum in ipsis est, interfectores fiunt. (*epist. 23*).

¹ Quod spiritualiter homicidae sunt qui baptizatos sacrilegiis daemoniorum obligant *add. as rubric M*

100*

¹*Hieronimus ad Ruristium*²

Nequaquam gentilis plangendus est atque Iudeus, qui in ecclesia non fuerunt, et semel mortui sunt, de quibus Salvator dicit, Dimitte mortuos ut sepeliant mortuos suos³, sed hi qui per scelera atque peccata egrediuntur de ecclesia, et nolunt ultra reverti ad eam⁴ damnatione⁵ vitiorum.

Tomo I, cuius initium: Quod ignotus ad ignotum.

¹ Quod soli hi plangendi sint qui per scelera egrediuntur ecclesiam *add. as rubric M*

² Ruristium CRP²VS; Rusticum M; Rustium P; Ruritium B; Rustitium A

³ suos PVBM; *om.* CS

⁴ [adeant damnationem] *add.* M²

⁵ [dominatione] *add.* M²

101*

¹*August.*² *Quest. Veteris et Novi Testamenti*

Diabolus non spirituale³ nomen est, sed commune: in quocumque enim opera diaboli fuerint inventa, sine dubio diabolus appellandus est. Operis enim nomen est, non nature. (*quaest. 90*).

¹ Diabolus quis appellandus sit *add. as rubric M*

² li. *add.* M, *om.* CPSA

³ spirituale CPBS; spiritale H; speciale M

102*

¹*Beda super Lucam lib. III, cap. 5*

Nostri temporis sacerdotes, qui per exorcismi gratiam demones eiicere norunt, solent dicere patientes non aliter valere curari, nisi (quantum sapere possunt) omne quod ab immundis spiritibus visu, auditu, gustu, tactu, vel alio quolibet corporis vel animi sensu vigilantes dormientesve protulerint, confitendo patenter exponant. Et maxime quando vel viris in specie feminea, vel in virili habitu feminis apparentes

¹ Quomodo daemoniaci curari possint *add. as rubric M*

(quos demones Galli dusios vocant) infando miraculo spiritus incorporei corporis humani concubitus petere se ac patrare confingunt. Et nomen demonis quo se censerit dixerit, et degerendi² modos, quibus amoris sui fedus alterutrum pepigerint, prodendos esse precipiunt, mendacio simili mores.³

(lib. III, c. 31 ad VIII c. Lucae). Beda, *In Lucae evangelium expositio* (CC 120) iii. 8]

² degerendi CRP?B?A; deierandi VM with Bede

³ mend. sim. mores CRPBA; que mendacio mores S; Que mendacio simillima res, sed adeo vera et plurimorum est attestatio notissima, ut quidam vicinus mihi presbyter retulerit se quandam sanctimoniam a demonio curare cepisse, sed quamdiu res latebat, nichil apud eam proficere potuisse. Confessa (-esso M) autem quo molestabatur phantasmate, mox et ipsum orationibus ceterisque que oportebat purificationum generibus effugasse, et eiusdem femine corpus ab ulceribus que demonis tactu contraxerat, medicinali studio adiuncto, sale benedicto curasse. Sed dum unum de ulceribus quod altius lateri infixum reppererat nullatenus posset, quin continuo panderetur, obducere, ab eadem ipsa quam sanare volebat consilium quo sanaretur accepisse. Si, inquit, oleum pro infirmis consecratum eidem medicamento asperseris, sicque me unxeris, statim sanitati restituar. Nam vidi quondam per spiritum in quadam longius posita civitate, quam nunquam corporalibus oculis vidi, puellam quandam pari calamitate laborantem, taliter a sacerdote curatam. Fecit ut illa suggererat, statimque ulcus remedium quod ante respuerat accipere consensit. VM with Bede

103*

¹Collatio Sireni I², cap. 13

Communione demoniacis sacrosanctam³ a senioribus nunquam meminimus interdictam, quinimo si possibile esset etiam quotidie eis impertiri⁴ eam⁵ debere censebant.

¹ De communione daemoniacis danda *add. as rubric* M

² Coll. Sirini I C; Coll. Sireni C²PV; Coll. Sireni I BS; Ex Collation. Syricii M

³ dem. sac. CPBSA; sac. daem. M

⁴ impert- CPBSA; impart- M

⁵ eam CPBSA; om. M

104*

¹Nicolaus Alwino Iovanensi² archiepiscopo

Clerici qui in adolescentia a demonibus cognoscuntur obsessi, ad superiorem sacri regiminis gradum accedere non possunt.

Ctp 1.62.20

¹ Ne clerici daemoniaci ad superiores gradus ascendant *add. as rubric* M

² Iovanensi CPBSHAFr; Iovansi M

105*

¹August.² quest. super Genesim, cap.³ 3⁴

Credibilis est homines iustos, appellatos vel angelos, vel filios Dei, concupiscentia lapsos peccasse cum feminis, quam angelos carnem non habentes usque ad illud peccatum descendere potuisse, quamvis de quibusdam demonibus qui

¹ De coitu daemonum cum mulieribus. *add. as rubric* M

² lib. *add.* M, om. CPBSA

³ cap. CPBHA; om. S; quaest. M

⁴ cap. 3 CPBHAM; om. S

sint improbi mulieribus, a multis tam multa dicantur, ut non facile sit de hac re definienda sententia.

(ad VIII c. *Genes.*)

106*

¹*Hieronimus super Iesu Nave, homelia 15*

Mihi videtur esse² infinitus quidam numerus contrariarum virtutum, pro eo quod per singulos pene homines sunt spiritus aliqui diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi causa, est aliquis fornicationis spiritus, est alius spiritus ire, alius est avaritie, alius vero superbie; et si eveniat aliquem hominem esse qui his omnibus malis, vel etiam pluribus agitetur, omnes hos vel etiam plures in se habere inimicos putandus est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt, quia non singula singuli homines habent vitia, vel peccata committunt, sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui, verbi gratia, in Britannia fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis. Neque puto unum esse ire spiritum qui diversis in locis diversos homines inflammat: sed puto magis principem quidem fornicationis spiritum unum esse, innumeros vero esse qui in hoc ei officio pareant, et per singulos quosque homines diversi spiritus sub eo³ principe militantes, ad huiusmodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundie spiritum principem unum esse arbitror, innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines huiusmodi vitii peccata succendant. Similiter et avaritie, et superbie, et ceterorum malorum; et ideo non unus principatus dicitur in contrariis virtutibus ab apostolo, sed plures, adversus quos sibi esse pugnam et nobis omnibus scribit. Esse tamen reor horum omnium principem velut eminentiorem quemdam in nequitia, et in scelere celsiorem, qui totum mundum, quem isti ad peccata singuli quique per peccatorum species per partes sollicitant, solus velut omnium princeps et dux totius⁴ militie nefande⁵ magister, exagitet. Puto sane quia sancti quique repugnantes contra istos incentores peccatorum spiritus, et vincentes eos, atque eorum unumquemque superantes, imminuant exercitum demonum, et velut quamplurimos eorum interimant. Verbi causa, ut is qui caste pudiceque vivendo fornicationis spiritum superaverit, non ultra fas sit illum spiritum qui ab illo sancto victus est, impugnare iterum alium hominem, sed sicut illi spiritus rogabant Iesum, ne in abissum mitterentur, quod tunc interim Dominus pro presenti dispensatione concessit, ita consequens videtur, quod singuli quique maligni spiritus cum vincuntur a sanctis, vel in abissum, vel in exteriores tenebras, vel ut quisque ille locus eis dignus est, collocentur a iusto iudice Christo. Et inde esse quod plurimo demonum numero iam devicto, ad credulitatem gentes venire relaxentur; que utique nullatenus sinerentur, si integre eorum sicut prius fuerant, subsisterent legiones.

(Orig. ex Hiero. interpretatione)

¹ De multiplicitate daemonum fideles infestantium *add. as rubric* M

² esse *here* CPBSHA; *after* quidam M

³ [diversos spiritus qui sub eo, etc.] *add.* M²

⁴ [principum dux, et totius] *add.* M²

⁵ mil. nef. CPBSA; nef. mil. M